

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

AMADEA KOVIČ

Hinko Smrekar in *Martin Krpan*

Diplomsko delo

Mentorja:
doc. dr. Helena Seražin
red. prof. dr. Miran Hladnik

Dvopredmetni univerzitetni študijski program
prve stopnje Umetnostna zgodovina
Dvopredmetni univerzitetni študijski program
prve stopnje Slovenistika

Ljubljana, 2016

Krpan je junak tudi današnjega časa. Oblast je vse čase ostala enaka, kmet pa daleč od nje, pa ne samo kmet. Tako je bilo v takratni veliki Avstroogrski, tako je danes v manjši, ampak zares naši Sloveniji.

- Janez Komljanec. Moj praprastric Fran Levstik in jaz. Milan Jazbec. *Diplomat Martin Krpan*. Ljubljana: Forma 7, Birografika Bori, 2015.

Martin Krpan kot nacionalni junak, pa tudi že mit, predstavlja nabor lastnosti in vrednot, ki jih je moč razumeti v simboličnem in prenesenem smislu, obenem pa predstavlja unikum v svetovni literaturi o nacionalnih junakih.

- Milan Jazbec. *Diplomat Martin Krpan*. Ljubljana: Forma 7, Birografika Bori, 2015, 16.
- Hinko Smrekar. Umetnikova lastna biografija, *Naša knjiga 10/2* (1931). Karel Dobida. *Hinko Smrekar: 1883–1942*. Ljubljana: Narodna galerija, 1952, 46.

Kaj sem delal, kaj sem dovršil? Vse povprek, v vseh tehnikah razen fresk. Pobožne in pregrešne, toda vselej šaljive stvari, resne, žalostne, vesele, groteskno-smešne, portrete, krajine, romantične in strogo naturalistične, narodne in mednarodne sujete – vse, kar sem videl in občutil na svetu, bede in v spanju.

- Hinko Smrekar. Umetnikova lastna biografija, *Naša knjiga, 10/2* (1931). Karel Dobida. *Hinko Smrekar: 1883–1942*. Ljubljana: Narodna galerija, 1952, 46.

V začetku je bil Martin Krpan ... Tako bi lahko začeli rodoslov slovenskega pripovedništva ...// Več slovenstva! Več našega duha v književnost! Več umetnosti v jezik in lik! Več Levstika!

- Tine Debeljak. Predgovor k Martinu Krpanu z Vrha. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*. Ljubljana: Konzorcij, 1943, 3.

Izvleček

V diplomski nalogi podrobno analiziram dvanajst ilustracij znanega slovenskega ilustratorja in karikaturista Hinka Smrekarja, ki jih je leta 1917 izdelal za *Martina Krpana*, povest Frana Levstika iz leta 1858. V kontekstu življenja in dela tako ilustratorja kot pisatelja obravnavam te upodobitve ter jih primerjam z drugimi ilustracijami *Martina Krpana*, na primer tistimi, ki jih je izdelal Tone Kralj. V delu ugotavljam, na kakšen način so Smrekarjeve podobe dopolnile, obogatile in slovenski javnosti tudi likovno predstavile zgodbo ter glavnega junaka. Skušam pojasniti tudi, zakaj je Smrekar podobno kot pri svojih drugih delih tudi pri upodabljanju Krpana ironičen, kar se zdi nenavadno pri ilustracijah za povest s tako močno narodno zavedno idejo, v kateri izstopa dostojanstvo slovenskega človeka.

Abstract

In my thesis I make a detailed analysis of the twelve illustrations made by the known slovene illustrator and caricaturist Hinko Smrekar, created in the year 1917 for the short story of *Martin Krpan*, which was written by Fran Levstik in 1858. In the context of the life and work of both the illustrator and the writer I discern the aforementioned images and compare them to other illustrations of *Martin Krpan*, like the one made by Tone Kralj. My work contains substance describing the ways Smrekar's illustrations enriched and elevated the visual representation of the short story and its protagonist for its target audience, the slovene public. Another point of my thesis is the explanation of the inclusion of ironic elements, present in many Smrekars works and noticeable in his depiction of Krpan, which is unorthodox concerning illustrations of short stories with such a strong national cord, as is, in this case, the dignity of Slovenes.

Ključne besede

Hinko Smrekar, Fran Levstik, Martin Krpan, ilustracija, karikatura

Kazalo

Izvleček//Abstract.....	3
Ključne besede	3
Kazalo	4
Povzetek.....	5
Hinko Smrekar – življenjska pot.....	6
Skupina Vesna.....	10
Karikatura in drugo Smrekarjevo likovno ustvarjanje	12
Hinko Smrekar in njegovo nacionalno uporništvo	15
<i>Martin Krpan</i>	16
Smrekar in Krpan	18
Primerjava ilustracij <i>Martina Krpana</i> v avtorstvu Hinka Smrekarja, Toneta Kralja ter Lojzeta Perka	22
Smrekarjeva upodobitev preprostega kmečkega človeka v liku hlapca Jerneja	24
Ikonografska analiza dvanajstih Smrekarjevih ilustracij v <i>Martinu Krpanu</i>	25
Sklep	32
Viri in literatura.....	33
Slikovno gradivo	34
Seznam slikovnega gradiva.....	51
Seznam prilog.....	53
Priloga 1	54
Priloga 2	55

Povzetek

Hinko Smrekar je ustvarjal na več likovnih področjih, svoja kritična opažanja o svetu pa je najraje izražal v karikaturi, ki najbolje uteleša njegova pronicljiva in zbadljiva opažanja. Levstikov humorni način kritiziranja oblasti je bil s svojo neposrednostjo, ki je bila vendarle dovolj zakrita, da ni bila očitna že na prvi pogled, Smrekarju dobesedno pisan na kožo.

V diplomski nalogi sem raziskovala tudi, zakaj je Smrekar Krpana upodobil na ironičen način, ki ga do neke mere smeši, saj ga prikazuje kot človeka z velikim, skoraj grotesknim telesom v primerjavi z zelo majhno glavo in izrazito izkrivljenimi proporci, sicer značilnimi za njegovo karikaturu. Možnih vzrokov je več, med drugimi je verjeten tudi ta, da je Smrekar smešil vse po vrsti, tudi ljudi, ki jih je cenil, celo svoje prijatelje, na primer Ivana Cankarja. Res pa je tudi, da Krpan ne ustreza arhetipu pozitivnega junaka, saj je tihotapec, človek na robu zakona, sicer bister, vendar ni intelektualec, ampak preprost kmečki človek. Pred Smrekarjevo skicirko so bili vsi enaki, ugledni in neugledni, bogati in revni, dobri in zli, tako kot pod Levstikovim peresom; in če bi prizanesel enemu samemu junaku in ga idealiziral, bi se izneveril svoji brezkompromisni nepristranskosti, ki je bila zaščitni znak njegovega ustvarjanja.

Hinko Smrekar – življenjska pot

V slovenskem kulturnem prostoru dobro znan in slaven karikaturist, grafik, satirik, slikar in družbeni kritik se je rodil 13. julija 1883 v šempeterskem predmestju Ljubljane. Rojen je bil kot tretji otrok postreška kmečkega rodu in hčere vaškega krojača. Imel je še sestro in dva brata. Njegova rojstna hiša na živahno prometni Kolodvorski ulici 8 je bila uničena v velikem potresu leta 1895. (Dobida 1952: 8, 1957: 8–9)

Smrekarjeva družina se je veliko selila. Nekaj časa so stanovali tudi na Križevniški ulici, poleg Blaznikove tiskarne, Hinko pa je v tem času obiskoval ljudsko šolo na Grabnu. Revno okolje starega dela Ljubljane, kjer so nekdanje prebivali plemiči, je močno vplivalo na umetnikovo zgodnjo domišljijo. Hinko sam na svoje otroštvo ni imel najlepših spominov in v svojem nedokončanem življenjepisu je z bolečino pisal o revščini in slabih družinskih odnosih. Trpki spomini iz otroštva so ga spremljali skozi celotno življenje in dajali grenko noto njegovemu opusu. (Dobida 1952: 8, 1957: 8)

Socialno dno, ki ga je izkusil že v svojih najzgodnejših letih, je položilo temelje za njegovo vse življenje trajajočo borbo za boljši jutri navadnega, »malega« človeka.

Delavsko poreklo mlademu nadarjenemu fantu ni bilo najboljša popotnica na njegovi življenjski poti, pa vendar mu je s trdim delom uspelo dokončati gimnazijo, kjer je bil znan kot priden učenec, ki je vselej dosegal prav dober ali celo odličen uspeh. (Dobida 1957: 10)

Odlično opravljena matura je Smrekarju omogočila, da se je leta 1901 vpisal na študij prava; najprej ga je pot zanesla v vzhodno Avstrijo, kjer se je vpisal na pravno fakulteto v Innsbrucku, glavnem mestu Tirolske. Ni imel samo enega talenta, močno ga je zanimala tudi medicina, ki si jo je želel tudi študirati, vendar pa za izobraževanje v tej študijski smeri ni imel dovolj denarja. Za študij prava se je odločil, ker je upal, da bo uspel pridobiti Knafljevo štipendijo, za katero so v tistem času lahko zaprosili mladi pravniki. Štipendije ni dobil, zaradi skromnih razmer, v katerih je živela njegova družina, pa si je zato moral stroške bivanja in študija v tujini plačevati sam. Sprejemal je priložnostna risarska naročila in s temi občasnimi prihodki živel precej skromno. (Dobida 1957: 8)

Tako je izpopolnjeval svoje znanje o pravnih aktih kar štiri semestre, preden se je zavedel, da mu življenje in poklic pravnika ne ležita najbolj in da ga v življenju čakajo druga poslanstva in razvijanje različnih talentov. Svoje slovo od študija prava je v svojem

dramatičnem slogu izvedel dan pred prvim državnim izpitom; tega dne je zaradi bojazni pred prihodnostjo, polno dolgočasnih sodnih spisov in zakonov, prodal vse svoje učbenike in knjige, prejeti denar pa zapil. To je bila tista prelomna točka v njegovem življenju, na kateri se je zatrdno odločil, da se bo posvetil umetniškemu poklicu. (Dobida 1952: 8, 1957: 8–10) V svojem življenjepisju piše takole: »Odtlej sem kot ubog slovenski slikar namesto kravate nosil vrv, ki se je po razmerah ožala in širila. Poklic mi je prinašal udarec na udarec.« (Smrekar 1937, Dobida 1952: 45)

Potem ko je ugotovil, da študij prava zanj ni bil najboljša izbira, se je posvetil umetnosti; kot že mnogi drugi perspektivni umetniki pred njim se je odpravil na Dunaj, pomembno središče kulturnega napredka, svežih idej in umetniškega razcveta. Na Dunaju in drugod po Evropi je v tistem času cvetel nov umetnostni slog, razkošna, floralna in elegantna secesija, ki je na ustvarjanje Hinka Smrekarja imela močan vpliv. (Cevc 1983: 3)

Smrekar je o študiju slikarstva sanjal že v času vpisa na fakulteto, vendar mu jo je zagodlo njegovo proletarsko poreklo in mu delno preprečilo uresničitev njegovih načrtov. Za študij na akademiji za umetnost bi namreč moral odšteti denar, ki pa ga zaradi svojega porekla ni imel. (Cevc 1983: 3) Dejstvo, da ni nikdar dosegel akademske izobrazbe, ga je obremenjevalo in motilo vse življenje. (Dobida 1957: 14)

Svoje znanje je poglobljal na risarskih tečajih, namenjenih učiteljem-kandidatom za pouk prostoročnega risanja, ki so potekali v dunajskem Muzeju za umetnost in obrt (Museum für Kunst und Gewerbe). (Cevc 1983: 3) V življenjepisju Smrekar zapiše naslednje: »Kje sem se šolal kot grafik in slikar? Najmanj v šolskih klopeh, povsod drugod bolj, bolj v spanju kot bede v šoli.« (Smrekar 1937, Dobida 1952: 46)

Leta 1905 je, star 22 let, skupaj z Maksimom Gasparijem (1883–1980), velikim umetnikom slovenskega narodnega sloga, odšel v München. To mesto je z razvito kulturo svobodnega mišljenja in novih idej navdihovalo mnoge umetnike, tudi naše impresioniste. Smrekar je bil v tem času brez rednih dohodkov za preživljanje in ni bil vpisan na nobeno izobraževalno ustanovo; tako je svoje znanje izpopolnjeval na različne načine, kjer in kakor je mogel. Tako je po različnih večernih šolah risal akte, večinoma pa je svoje veščine poglobljal kot samouk. (Dobida 1952: 12–45)

Kljub nedokončanemu študiju je bil Hinko Smrekar izrazit intelektualec, izobražen in kultiviran svetovljan; zanimalo so ga vse humanistične smeri, njegovo poznavanje klasične

literature je bilo odlično, prav tako se je znal sporazumevati v več jezikih. Da je spremljal politične razmere do te mere, da je vedno lahko imel svoje mnenje o določeni stvari na tem področju, se razume samo po sebi. (Dobida 1957: 28)

V Nemčiji je ostal še eno leto, nato pa se je vrnil na domača tla, kjer je najprej nekaj let prebival v Kranju, nato pa se je ustalil v rodni Ljubljani. (Anica Cevc 1983: 3) V München se je za krajša obdobja vračal vse življenje; leta 1911 je tja odšel s kiparjem Lojzetom Dolinarjem (1893–1970) in skupaj sta tam ostala skoraj celo leto. Vendar, po njegovih lastnih besedah: »*Dunaj – München, kaj pomenita? Vsako revno drevce v domovini mi je srce močnejše ganilo in mi več pripovedovalo ...*« (Smrekar 1937, Dobida 1952: 45)

Ko je leta 1914 nastopila prva svetovna vojna, ta Smrekarja ni ustavila pri njegovem ustvarjanju. Ni se bal oblasti in se je v svojih karikaturah norčeval iz vseh po vrsti: nemškutarjev, šovinstov, birokratov ... Bil je kritičen človek, ostro naperjen proti centralizmu, imperializmu, Avstro-Ogrski, Nemčiji ter militarizaciji, in svojih mnenj se ni bal pokazati. Politično se je nagibal proti Srbiji in Rusiji, kar je vodilo do mnogih pritožb cesarju vdanih posameznikov. Te pritožbe so pripomogle k Smrekarjevemu vpoklicu v vojsko leta 1915. (Dobida 1952: 17)

Vojska ni uspela zlomiti njegovih načel in mišljenja, in potem ko je na dopustu še vedno razglašal cesarju nevšečna mnenja, je bil na podlagi anonimnih prijav prijet in nekaj časa zaprt v priporu ljubljanske policije. Z ljubljanskega gradu so ga preselili v taborišče Wagna pri Lipnici ob Muri, nato pa še v Enzersdorf na Nižjem Avstrijskem. Nazadnje je končal v internacijskem taborišču Mittergrabern. V tem taborišču sta nekaj časa preživela tudi znana pisatelja Vladimir Levstik (1886–1957) in Ivan Lah (1881–1938). (Dobida 1952: 45)

Z Mittergraberna so ga spet vpoklicali v vojsko, in sicer v Judenberg na Zgornjem Štajerskem. Tam se je Smrekar srečal z nekaterimi starimi prijatelji, kot na primer z Ivanom Cankarjem (1876–1918) in nekdanjim sošolcem, kiparjem Svetoslavom M. Peruzzijem (1881–1936). Leta 1916 se mu je končno uspelo izmuzniti mukam in tegobam vojaške službe; po dolgotrajnem simuliranju v okrevališču v Scheiflingu mu je uspelo, da so ga poslali v bolnišnico v Gradec, kjer so ga na opazovalnici za duševne bolezni spoznali za nesposobnega za vojaško službo in mu dopustili vrnitev v Ljubljano v civilu. (Dobida 1952: 45)

Če je bil Smrekar v mladosti vesele narave, vselej pripravljen na naslednjo pustolovščino in s šalo na konici jezika, so ga težke življenjske razmere z leti precej umirile in zresnile. Umaknil

se je iz javnega življenja in postal zagrenjen, celo čudaški. Bolezen mu je skrhala živce in njegov temperament, ki je bil vse življenje nepredvidljiv, je postal še hujši, umetnik je postal še bolj občutljiv in vzkipljiv. (Dobida 1957: 29)

Po materini smrti leta 1927 si je na Aleševčevi cesti v ljubljanski Šiški sezidal vilo Kurnik; v njej si je uredil tudi delavnico, v kateri je poučeval risanje. (Dobida 1967)

Leta 1941 Smrekar po svoji navadi spričo tedanjih razmer ni ostal tihi opazovalec; po Ljubljani je širil kritične pamflete, satirične risbe in karikature. Njegov aktivizem je privedel do tega, da ni dočakal konca druge svetovne vojne. 30. septembra 1942 ga je v Ljubljani med večernim sprehodom ustavila fašistična patrulja na obhodu, ki ga je zalotila s prepovedanim listom s protifašistično propagandno vsebino. To je privedlo do umetnikove nenadne smrti z ustrelitvijo naslednji dan. Danes je pokopan med tovariši, ki so z njim delili vrednote in boj za skupno stvar, v Spominskem parku padlih borcev in talcev na ljubljanskih Žalah. (Cevc 1983: 3)

Če strnemo: Hinko Smrekar je imel že v mladosti močno razvit čut za družbeno nepravičnost, saj mu delavsko poreklo ni omogočalo izpolnitve njegovih ambicij. Obenem je kot pripadnik nižjega sloja močno doživljal krivičnost do ljudi brez družbene moči, bogastva in ugleda, ki vedno potegnejo kratko zaradi sebičnih interesov višjega sloja. Poleg tega je že zelo mlad spoznal, kako zelo se ljudje na oblasti bojijo kritike, in kako nevarno je za njih lahko pero v roki pravega človeka. To je spoznal že, ko so ga izključili iz gimnazije, ker si je upal izražati svoje mnenje; skozi svoje nadaljnje življenje pa je bil deležen še precej hujših krivic. Na koncu ga je njegova borba za boljši jutri vseh ljudi stala življenja.

Videti pa je, da so ga prepreke, ki jih je moral premagovati v življenju, le še bolj utrdile v prepričanju, da je to, kar počne, prav, saj se nikdar ni vdal v usodo in sklonil glave. Ko je sprejel naročilo za ilustriranje *Martina Krpana*, v času vojne, bi se lahko ustrašil izziva s tako močnim političnim nabojem. Ob začetku vojne 1914 se Smrekar ni bal nikogar in ničesar in je neusmiljeno napadal vse, za katere se mu je zdelo, da si to zaslužijo, leta 1917 pa je bila situacija že precej drugačna. Mladostni idealizem je zadušila kalvarija v letih 1915 in 1916, v katerih je preživel dva vpoklica v vojsko, različna taborišča in bolnišnico za duševne bolezni. Znano je, da so Hinku Smrekarju te ekstremno težke izkušnje pustile hude psihofizične posledice, in da je zbolel za živčno boleznijo. Imel je precejšnje težave s spanjem in v nekaterih obdobjih ni zmozel niti ustvarjati. In vendar se na tej najtežji točki svojega življenja, ko je bil telesno in duševno izčrpan, njegova usoda pa povsem negotova – vojna še

ni bila končana in kdo ve, ali bi mu bilo ob ponovni kritiki oblastnikov dovoljeno ostati v Ljubljani – odločil, da bo sprejel naročilo z družbenopolitičnim nabojem, ki bi mu prav lahko nakopalo nove težave z oblastjo. To priča o integriteti in pogumu, ki sta bili vseskozi stalnici njegovega ustvarjanja.

Skupina Vesna

Dunajsko obdobje je imelo na Smrekarjevo ustvarjanje pomemben vpliv. V tem času se je spoprijateljil z nekdanjimi učenci ljubljanske umetnoobrtne šole, ki so se prav tako kot on izobraževali v dunajskem Muzeju za umetnost. Mladenci so se želeli vpisati na Akademijo upodablajočih umetnosti, vendar se jim je vpis izmikal. Vplivani od dunajske secesije in njenega glasila »Ver Sacrum« so leta 1903 ustanovili klub Vesna. (Dobida 1957: 11)

Člani tega kluba so poleg Smrekarja bili: Gvido Birolla (1881–1963), Svetoslav M. Peruzzi, Fran Tratnik (1881–1957), Tomislav Krizman (1882–1955), Ivan Meštrović (1883–1962), Mirko Rački (1879–1982) in Smrekarjev stari prijatelj, Maksim Gaspari. (Cevc 1983: 4)

Geslo tega kluba je bilo »Iz naroda za narod«. Želeli so ustvarjati preprosto, razumljivo umetnost, ki bi črpala iz tradicije in ljudske folklorne in ki bi bila močna, ekspresivna, opogumljajoča in realna. Želeli so ustvariti svojo, domačo umetnost, ki bi se jasno razlikovala od nemške in drugih umetnosti. (Dobida 1957: 11) Niso bili tako zasanjani in idealistični kot impresionisti, Rihard Jakopič (1869–1943), Matej Sternen (1870–1949), Matija Jama (1872–1947) in Ivan Grohar (1867–1911). Družili so jih tako podobni cilji in ideali, da so bili v prvem obdobju ustvarjanja njihovi osebni stili tako podobni, da bi risbe brez podpisov težko ločili med sabo. Drug po drugem so se zgledovali tako kar se tiče motivike kot sloga. (Cevc 1983: 4)

Smrekar si je predvsem v mladih letih večkrat izbiral cerkvene motive, kar ni nenavadno, če pomislimo na zgodbo o tem, kako močno ga je kot otroka zmeraj znova prevzemala notranjščina frančiškanske cerkve. Vendar so ga ti motivi zanimali z vidika folklorne, ki je tako navdihovala vesnane. Cerkvena oblast njegovega precej svobodomiselnega odnosa do verskih dogem ni odobraval, tako da mu nikdar ni uspelo pridobiti nobenega naročila s strani katoliške cerkve. (Dobida 1957: 29)

Vesnani so imeli podporo takratnih avtoritet slovenske umetnostne scene. Rihard Jakopič je Smrekarja večkrat vabil, naj razstavlja na skupnih razstavah, ki jih je organiziral, Ivan Cankar, ki je v tistem času prebival na Dunaju, pa je svoji dobri prijateljici Zofki Kvedrovi (1878–1926) po srečanju z vesnani domov pisal navdušeno pismo, v katerem je hvalil njihovo vztrajnost in predanost umetnosti, kljub težkim razmeram, v katerih so živeli. Še posebej je kot velike talente izpostavil Gvidona Birollo, Maksima Gasparija in Hinka Smrekarja. Cankar je v življenju slednjega imel veliko vlogo tako kot prijatelj kot tudi vir naročil, in skupaj sta pisatelj in likovni umetnik tvorila plodovito navezo. (Dobida 1957: 12)

Cankar in Smrekar sta se osebno spoznala šele leta 1906, preko naročila naslovnice za Cankarjevo *Gospo Judit*. V društvu Vesna so priredili interni natečaj, da bi izbrali najboljšo naslovnico, na katerem je zmagal prav Smrekar, ki pa s svojim izdelkom ni bil najbolj zadovoljen. (Dobida 1957: 12–13) Šlo je za precej nevpadljivo in neosebno delo v secesijskem slogu, v katerem je jasno opaziti vplive münchenskega domačnostnega sloga. (Dobida 1952: 11)

Kljub temu je sodelovanje pri *Gospe Judit* rodilo dolgo in uspešno prijateljstvo med umetnikoma z uspešnimi sadovi, kakor je bila na primer naslovnica za Cankarjevega *Hlapca Jerneja*. Cankarju je bila naslovnica za *Gospo Judit* všeč, čeprav to delo še ne izkazuje Smrekarjevega značilnega sloga; gre za tipičen izdelek svojega časa in prostora. (Dobida 1957: 12–13) Kasneje je Smrekar izdelal naslovnice, vinjete in risbe še za nekatera druga Cankarjeva dela, kot so *Krpanova kobila* (1907), *Hlapec Jernej* (1907), *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908), *Za križem* (1909), *Milan in Milena* (1913), *Bela Krizantema* (1918). (Dobida 1952: 11)

Umetnika je družil podoben temperament in veselje do risanja, za katerega je imel tudi Cankar kar nekaj talenta, vendar se mu ni nikdar posvetil v polni meri; roka se mu je namreč preveč tresla. Smrekar je nekoč zapisal, da je Cankarju služil kot spovednik, tako močna je bila vez med njima, ki je trajala vse do pisateljeve smrti; ta je umetnika pustila močno prizadetega. (Dobida 1952: 10–12) V svoji biografiji zapiše: *Odkar mi je umrl Ivan Cankar, se mi zdi, da sem samo na pol živ. Da nimam tako strahotno krepke konjske morale (po zdravniških izjavah), bi se mu bil pridružil na pokopališču že kratek čas po njegovi smrti.* (Smrekar 1937, Dobida 1952: 46)

Prijateljstvo pa Smrekarja ni oviralo pri tem, da ne bi Cankarja zelo rad upodabljal na svojih karikaturah – med drugim ga je upodobil tudi kot dihurja, zapornika in viteza žalostne postave (Cervantesovega Don Kihota).

Karikatura in drugo Smrekarjevo likovno ustvarjanje

Hinko Smrekar je že od najzgodnejših let naprej kazal izjemno nagnjenje do umetniškega ustvarjanja. Pomenljiva je epizoda iz njegovega otroštva, ko je bil tepen, saj je celo domačo sobo počekal s svinčnikom in kredo. Poleg tega so ga morali kot otroka večkrat s silo zvleči iz ljubljanske frančiškanske cerkve, saj je bil tako izjemno prevzet nad kapelo, poslikano z *Oljsko goro*. (Dobida 1952: 8–9)

Smrekar je življenjepis začel z naslednjimi besedami: »JAZ, HINKO SMREKAR, PO BOŽJI MILOSTI EXCENTRIC-CLOWN SLOVENSKEGA NARODA ...«. Te besede veliko povedo o Smrekarjevem dojemanju samega sebe kot zabavljača, posebneža, ki s satiro zabava domače občinstvo, čeprav se pod humorno površino njegovega dela skrivajo osti pogosto neprijetne resnice. Ta vtis o umetnikovi samopodobi je satirik še podkrepil s hudomušnim avtoportretom, na katerem se je upodobil v vlogi znane zvezde komičnih nemih filmov, Charlieja Chaplina (1889–1977). (Smrekar 1937, Dobida 1952: 45)

Za takšno samopodobo je bila zagotovo vsaj deloma odgovorna sama javnost, ki je v Smrekarju dejansko videla le komedijanta in cirkusanta, katerega edina funkcija in vrednost leži v tem, da privablja smeh na obraze. Njegova resnična prizadevanja za odpiranje oči ljudem in razkrivanje zamolčanih resnic je javnost vse prerada hitro pozabila in umetnik je bil neredko deležen sramotnega zasmehovanja. Smrekar je takšno ravnanje s strani sodobnikov težko prenašal in je precej trpel zaradi njega. Večkrat je skušal ljudem dopovedati, da njegovi resnični nameni ne ležijo v zabavanju množic, temveč ima pred očmi mnogo bolj vzvišene cilje, vendar so ljudje njegovo delo vedno znova napačno interpretirali le na ravni dobre šale. (Dobida 1952: 7)

Kritiki so Smrekarju očitali predvsem literarnost, cinizem, nenaravnost, občasno pretirano neposrednost pri poudarjanju spolnosti oziroma erotičnosti, neokusnost in pa grobost. Smrekarjev opus vsekakor kaže določeno mero nedoslednosti, v njegovih delih so pogosta protislovja, ki kažejo njegova osebna nihanja. Sposoben je skokovitih preskokov iz resnega ustvarjanja v trivialno in razigrano, iz žalostnega v veselo, iz resnih tem na zabavne.

Obstaja možnost, da je bila vzrok tega motivnega prehajanja živčna bolezen, ki mu je ostala v spomin na čase prve svetovne vojne. (Dobida 1957: 27–50)

Pomenljiv je komentar, ki ga je Smrekar zapisal v *Umetnikovi lastni biografiji*, in nam daje precej jasno sliko, kakšno je bilo Smrekarjevo stališče glede lastnega ugleda:

»Zaradi lepih, kdaj pa kdaj tudi odličnih šolskih uspehov so moji dobri učitelji in profesorji pričakovali, da bom postal človek njihove vrste, reden, koristen, veleugleden in bogat član človeške družbe. Joj, kako strašno so se zmotili o meni, še huje pa sam o sebi. Tiste kapljice umetniške krvi, ki sem jih od rojstva prinesel na svet, so se z leti vse bolj in bolj množile, mi zastрупile celotni organizem in mi zagrenile vse življenje.« (Smrekar 1937, Dobida 1952: 45)

Smrekar je že od najzgodnejših let kazal unikaten smisel za humor in dojemanje turobne realnosti na ironičen način. Ko mu je v enaindvajsetem letu umrl šest let mlajši brat Pavle, jurist v Kranju, mu je Hinko napisal in narisal osmrtnico in jo pribil na vrata Omerzove hiše, kjer je na mrtvaškem odru takrat ležal njegov brat; poleg tega mu je za poslednje počivališče sestavil zabavljaški nagrobni napis. (Dobida 1957: 9)

Smrekarjeve karikature so ostre, pikre, na trenutke že dokaj groteskne in pa tudi otožne in žalostne, skoraj že melanholične. Premorejo brutalno iskrenost človeka, ki mu je vseeno za družbene norme in oliko, mar mu je le za razkrivanje človeškega napuha in napak ter razkrivanje resnice.

Skrivnost uspešnosti njegovih karikatur in zakaj so vedno tako dobro zadele v črno je to, da se ni posluževal ekstremnih preoblikovanj; za karikaturu mu je zadostovala že neznatna podrobnost, ki jo je poudaril do takšne mere, da je izzvala (po)smeh javnosti. Rad je dodajal podrobnosti, ki so celoto stilsko dodelale in ji dale navidezen občutek realističnega upodabljanja, sliko pa je pogosto podkrepil tudi s pojasnjujočim tekstom, ki je z le nekaj besedami humorno osvetlil dano situacijo.

Na oblikovanje njegovega unikatnega pogleda na svet je zagotovo imel vpliv tudi Smrekarjev oče; sin Hinko je v svojem nedokončanem življenjepisu zapisal, da je bil vseh umetnij mojster, šegav človek, lahkomiseln veseljak in hudo sebičen človek, medtem ko naj bi bila mama resna in zanesljiva. Hinko je o sebi zapisal, da je zaradi vzgoje dveh tako različnih oseb postal mešanica tako mamine kot očetove osebnosti. (Dobida 1957: 9)

Sloves odličnega karikaturista je Smrekar dosegel že med svojimi vrstniki v gimnaziji. V tem času je za svoje dovtipno risanje prejel tudi kazen, in sicer za humorno upodobitev nekega profesorja. Smrekarjeva mati je morala za svojega sina takrat plačati globo, da ga je spravila iz težav. (Dobida 1957: 10)

Čas, v katerem je Smrekar začel ustvarjati svoje karikature, ni bil najbolj naklonjen tej vrsti umetnosti oziroma je pravzaprav sploh ni poznal. Takrat se je pri nas vzpenjal impresionizem, čas gesla »L'art pour l'art« oziroma »Umetnost zaradi umetnosti!«, in v tem času družbena kritičnost in bistroumno izražanje skrivnih pomenov s pomočjo ironije nista bila najbolj pogosta pojava v ustvarjanju slovenskih umetnikov. Leta 1940 je Smrekar zapisal sledeče: »Moja deviza ni 'L'art pour l'art', temveč 'Življenje za življenje'«. (Dobida 1957: 26)

Leta 1912 je izdelal svojo znano karikaturu *Legija slovenskih umetnikov*. Na tej sicer preprosti karikaturi hitrih potez lahko opazimo enajst moških figur. Vse nosijo neke vrste slikarsko orodje (čopiče, palete itn.), ki jih vihtijo na tak način, da jih je mogoče uporabiti kot sulice in ščite. Smrekar je karikaturu podnaslovil »Pripravljeni smo!«. Na podoben način se je umetnik leta 1913 satirično lotil še slovenskih literatov v karikaturi *Slovenski literati*. Na njej je upodobil štirinajst slovenskih književnikov, večina med njimi je bila še živih, nekateri pa so bili takrat nedavno preminuli. Sliko je ponudil na licitacijo nekaterim znanim slovenskim literatom, med drugim tudi avtorju romana *Pod svobodnim soncem*, Franu Saleškemu Finžgarju (1871–1962). (Dobida 1957: 15)

Skupino istih literatov je kmalu na podoben način upodobil še enkrat, tokrat zakrinkano z maskami na obrazih. Vrhunec svojega smešenja slovenske umetniške scene pa je dosegel leta 1915, ko je izgotovil *Maškerado slovenskih upodobljajočih umetnikov*. V tem času je izdelal tudi karikature mnogih vidnih obrazov na takratni umetnostni sceni: Otona Župančiča (1878–1949), Antona Aškercja (1856–1912), Frana Saleškega Finžgarja, Riharda Jakopiča, Lojzeta Dolinarja, pa tudi svojih dobrih prijateljev Ivana Cankarja in Maksima Gasparija. (Dobida 1957: 15)

Leta 1905 je začel sodelovati v humornem časopisu *Osa*. Za ta časopis je izdeloval naslovne liste, zaglavja, inicialke in vinjete. Leta 1913 je izgotovil resnično umetelno delo za *Literarno pratiko za 1914. leto*, ki jo je izdal Bamberg; izdelal je serijo hudomušno upodobljenih svetnikov. Poleg tega je v tem času ustvaril zelo izvirno zamišljene podobe za slovanske igralne karte; pri tem je črpal tako iz folklore in bajk kot tudi leposlovja in zgodovine vseh

slovanskih narodov. Med prvo svetovno vojno je oblast med ljudmi že močno priljubljene karte prepovedala zaradi izražanja »panslavističnih tendenc«. (Dobida 1952: 13)

Po koncu prve svetovne vojne je Smrekar veliko delal za mladi satirični časopis *Kurent*, ki je začel izhajati 1. avgusta 1918, prispeval pa je tudi ilustracije za *Kurentov album 1918*. Zanimivo je, kako pronicljiv je bil Smrekarjev um, saj je znal predvideti prihodnje politične dogodke z nenavadno natančnostjo, kar dokazuje tudi njegova karikatura *Mirovna konferenca* iz leta 1919. Na njej lahko vidimo, kako Lenin v Versaillesu kar odpihne državnike Wilsona, Clemenceauja, Lloyd Georgea in Orlanda. (Dobida 1957: 18)

Po drugi strani pa se moramo zavedati, da čeprav je bila karikatura zelo pomembno področje Smrekarjevega ustvarjanja, se sam ni imel prvenstveno za karikaturista. Karikatura je bila le eden izmed njegovih načinov izražanja. Leta 1924 je izjavil naslednje: »Mene so kritiki in kritikavsarji žigosali, da sem humorist in satirik, karikaturist. K vragu humorist, k vragu satirik! Kdaj neki? Kakšen karikaturist?« (Dobida 1957: 24)

Hinko Smrekar in njegovo nacionalno uporništvo

Leta 1919 je Hinko Smrekar izdal avtobiografsko delo *Hinko Smrekar – črnovojnik*. Knjigo je izdala Umetniška propaganda v Ljubljani. Bila je umetelno opremljena z mnogimi perorisbami, ki so prikazovale umetnikovo stvarnost in vsakdan v prvih letih prve svetovne vojne. Na humoren, satiričen in iskren način je v svojem pisanju popisal doživljanje, ki so se mu pripetili na policiji, pri vojakihi, v internacijskem taborišču, v bolnišnicah in opazovalnicah ter tako podal pristno sliko o vojnem stanju na našem območju v letih 1915 in 1916. Ob izidu je vzbudila veliko pozornost javnosti, tako pozitivno kot negativno. (Dobida 1957: 17–42)

Spomladi leta 1927 je Hinko Smrekar po vzoru dela *Hinko Smrekar – črnovojnik* spisal osnutek svojega življenjepisa, ki je datiran z dnem 10. marec 1927. V njem je uspel opisati komaj prvih deset let svojega življenja, potem pa so mu okoliščine preprečile nadaljevanje pisanja. Tako kot *Hinko Smrekar – črnovojnik* tudi to delo ne bi obsegalo le golega teksta, temveč bi bilo opremljeno z avtorjevimi ilustracijami. Zakaj do izida ni prišlo, danes ni znano, vemo le, da mu je založba Umetniška propaganda, pri kateri je skušal izdati to delo, dne 30. avgusta istega leta rokopis vrnila. Kasneje je skušal svoje zapise objaviti v ljubljanskem dnevniku *Jutro*, vendar neuspešno. Danes imamo na voljo le prvi osnutek dela, ne pa popolnoma dokončanega besedila, ki bi bilo že pripravljeno za objavo. Skupaj z življenjepisom naj bi izšel tudi članek *Potrebna in umestna beseda*. (Dobida 1957: 42)

Leta 1931 je Smrekar spisal še en krajši življenjepis, ki je izšel v zemunsko bibliografski reviji *Naša knjiga*. Danes ni mogoče najti slovenskega izvirnika, Karel Dobida pa je Smrekarjeve zapise prevedel iz srbohrvaščine v slovenščino. (Dobida 1957: 46) V tem kratkem zapisu Smrekar izjavi naslednje: »Tisto malo preganjanja med svetovno vojno, tisto malo internacije mi ni seglo globoko v srce in v živce – prav zares, vzelo mi ni niti trohice humorja.« (Smrekar 1937, Dobida 1952: 46)

V obdobju med obema vojnama je izgotovil nekaj svojih najboljših umetnin; leta 1927 je izdelal serijo lesorezov *Sedem naglavnih grehov*, v kateri je na šaljiv način prikazal človeške pomanjkljivosti. Smrekar se je v svojem delu sicer na splošno rad posvečal človeškim napakam in je ta motiv tudi večkrat ponovil. (Dobida 1952: 20)

V času, ko je nacizem že začel pridobivati trdnejše oblike in nakazovati plaz dogodkov, ki je sprožil 2. svetovno vojno, je nastalo eno izmed Smrekarjevih najbolj prepoznavnih del, *Zrcalo sveta*. Gre za cikel toniranih perorisb, v katerem umetnik kritično presoja spačeni in demoralizirani svet. (Dobida 1952: 20)

S strani okupatorjevih vojakov je bil zajet 30. septembra 1942, potem ko ga je fašistična patrulja na večernem obhodu zalotila na vogalu Aleševčeve in Hotimirove ulice, blizu njegovega doma na Aleševčevi, z ilegalnim *Radiom-Vestnikom OF* v žepu. Kljub temu, da tudi podrobna preiskava njegovega doma ni pokazala ničesar posebno obtežilnega – Smrekarjevi prijatelji so namreč takoj po aretaciji vdrli v njegovo hišico in odnesli vse liste, ki bi ga mogli kakorkoli obremenjevati – je bil takrat šestdesetletni umetnik naslednjega dne, 1. oktobra, ustreljen brez kakršnekoli sodbe. Ustrelili so ga blizu pokopališča, na območju, kjer so pobijali talce, in na tem mestu je le nekaj minut pred smrtjo spisal svojo poslednjo voljo. (Dobida 1957: 21–22, Cevc 1983: 3)

Celo za vojne čase je bila takšna usmrtitev nenavadna in očitno je bil Smrekar s strani fašistične organizacije prepoznan kot izjemno nevaren posameznik. (Dobida 1957: 22)

Martin Krpan

Martin Krpan je kratka povest, ki jo je Fran Levstik spisal v nekaj tednih pozne pomladi in zgodnjega poletja leta 1858, med bivanjem doma, v Retjah pri Velikih Laščah. Delo je bilo objavljeno v obeh julijskih številkah celovške revije *Slovenski glasnik*, katere urednik je bil Anton Janežič. Levstik je delo napisal za nagradni natečaj za najboljšo slovensko povest, ki

ga je razpisal zgoraj omenjeni časopis. Delo je najprej obsegalo dva dela, vendar je drugega, ki vsebuje precej pravljičnih elementov, pisatelj kasneje izpustil. Tako je bil v *Glasniku* objavljen le nekoliko predelan prvi del, ki je bil tudi precej manj kritičen do oblasti. (Jazbec 2009: 39, Dobida 1967)

Povest je bila prevedena v številne tuje jezike, v slovenskem jeziku pa je izšlo že kar enainosemdeset izdaj. (Jazbec 2015: 16) Levstik dogodkov in oseb ne opisuje na dolgo in široko, temveč se osredotoča na bistvo, zaradi česar je povest lahko razumljiva vsakemu bralcu.

Izdaja, za katero je Hinko Smrekar izdelal svoje ilustracije, je izšla pri Novi založbi v Ljubljani leta 1917. Drobnoknjižico je tiskala Katoliška tiskarna, na naslovnici pa kraljuje ponosni Krpan, ki s sekiro, dvignjeno visoko nad ramo, na svoji zvesti kobilici jaha novim pustolovščinam naproti.

Zamišljena je bila kot vzorčni primer, na katerem je pisatelj skušal drugim avtorjem pokazati, kako je po njegovem pravilno pisati literaturo za slovenski narod. Velik pomen je pripisoval naslanjanju na nacionalno zgodovino, običaje in vrednote. V povesti so zlahka prepoznavni tudi politični motivi, aktualni v sredini 19. stoletja, ko smo Slovenci iskali in ustvarjali svojo identiteto. (Jazbec 2015: 16)

Medtem ko sta čas in kraj nastanka povesti precej jasna, sta čas in kraj dogajanja v povesti nekoliko bolj ohlapno določena. Vemo, da se Krpanova dogodivščina odvija nekoč v preteklosti, na Notranjskem, v vasi z imenom Vrh in na Dunaju. V povesti se prepletata dva časa: čas, v katerem se dogaja okvirna zgodba, torej čas, v katerem pripoveduje Močilar, in čas, v katerem se odvijajo Krpanove prigode. Časovni okvir Krpanove zgodbe nekoliko določi Močilar, ki mu med pripovedovanjem zgodbe o tem tihotapskem junaku uidejo pomenljive opazke, kot na primer, da so se mejači bali Krpana, tako kakor pozneje Štempiharja; na drugem mestu v povesti pa Močilar pove, da je Brdavs izzival največje junake cesarstva kakor nekdanji Pegam. Takšne pripombe likov nam sicer ne dajejo določnejše časovne orientacije, so pa vendarle neke vrste časovni mejniki. (Jazbec 2009: 16)

Osrednje dogajanje se odvija pozno spomladi, saj je v povesti rečeno, da je dan boja z Brdavsom ravno na dan svetega Erazma. Po koledarju svetnikov je to 2. julij. Krpan je pred tem na Dunaju bival nekaj tednov. Cesarski sel je za pot od Dunaja na Vrh pri Sveti Trojici in nazaj porabil približno dva tedna, kar vemo, ker se ob njegovi vrnitvi oglasi straža, za katero

že štirinajst dni veljal ukaz, naj se ne oglasi, razen če se pripelje nazaj cesarski sel. (Jazbec 2009: 40)

Smrekar in Krpan

Naročilo za ilustracije za *Martina Krpana* je Smrekar dobil malo pred koncem prve svetovne vojne, leta 1917. Šlo je za delo, kakršnega si je želel že dolgo. Povest je takrat izšla v okviru literarnega programa Nove založbe, v času izida pa naj bi bila namenjena mladini, bolj resni pomeni v zgodbi takrat še niso bili splošno prepoznani. Za knjigo je takrat izdelal dvanajst laviranih perorisb, ki prikazujejo dvanajst prizorov iz te povesti. Smrekar je v svojih ilustracijah dogajanje in osebe postavil v 18. stoletje in se v celotnem ciklu ilustracij zelo vestno držal značilnosti tega časa tako kar se tiče oblačil kot tudi arhitekture, orodij in drugih pripomočkov. (Dobida 1957: 18)

Slog svojih risb je Smrekar tenkočutno uglasil z Levstikovim jasnim in preprostim pripovednim slogom brez dodatnih olepšav in je tako Krpana upodobil precej realistično in nazorno preprosto. Mnenja o tem, kako dobro je opravil svojo nalogo, so bila ob izidu povesti hudo deljena, Smrekar pa kritikom v skladu s svojim živahnim temperamentom seveda ni ostal dolžan in je vneto zagovarjal svoje stališče ter vztrajno pojasnjeval razloge za način upodabljanja, za katerega se je odločil. (Dobida 1957: 18)

Človeške figure na Smrekarjevih ilustracijah so vse izrisane z ljubeznijo do podrobnosti, vseeno pa delujejo kot monolitne zaključene celote; še posebej figura Martina Krpana izstopa zaradi svoje izjemne velikosti, ki kar bode v oči. Smrekar ga je upodobil kot krepkega, zanesljivega in resnega kmečkega orjaka z mogočno postavo, dolgimi rokami in nogami ter z opazno zaobljenim trebuhom. Sorazmerno majhno glavo obkrožajo temni kodri, ki mu segajo skoraj do ramen.

Opazna značilnost, ki nemudoma pritegne bralčevo pozornost pri opazovanju ilustracij, je telesna nesorazmernost podobe slovenskega junaka; Hinko Smrekar se je upodabljanja heroja očitno vseeno lotil na nekoliko humoren način. Izpostavil je njegovo fizično moč in tako njegove roke in noge izrisal dolge in močne. Še najbolj je poudaril Krpanove krepke noge. Upodobil jih je kot prave stebre, ki podpirajo telo orjaka do te mere, da ga ne more nič premakniti, medtem ko na skorajda gigantskem telesu počiva očitno premajhna glava. Tak način upodobitve bralcu povesti nujno izvabi pozornost in nasmešek, Krpana kot lik pa postavi v nekoliko grotesken okvir.

Je morda Hinko Smrekar takratnega slovenskega bralca želel na kaj opozoriti? Na prvi pogled se namreč zdi nenavadno, da si je Smrekar izbral kritičen način za portretiranje lika slovenskega glavnega junaka. Očitno véliki karikaturist tudi pri tem liku ni mogel iz svoje kože, res pa je tudi, da je Krpan kljub iskrivim domislicam in odrezavim odgovorom, ki jih postreže cesarici in cesarju na njune poniževalne opazke, v Levstikovi povesti predstavljen kot preprost kmečki človek, nikakor ne kot intelektualec oziroma mislec. Če opazujemo Smrekarjevo upodobitev s tega zornega kota, ima njegova odločitev, da Krpana upodobi nekoliko karikirano, kot robatega in odrezavega hrusta, svoj smisel in namen.

Poleg tega ne smemo pozabiti, da je bil Smrekar neusmiljen kritik in cinik že od mladih let, že skoraj do absurda navajen opazovati napake v ljudeh okrog sebe, pa tudi v širšem družbenem okolju in svetu, v katerem se je gibal; le kako bi se lahko uprl temu, da bi tudi Krpana nekoliko satirično ošvrknil? Če kdo, se je prav Smrekar zavedal, kako nevarno je ljudi portretirati črno belo, saj smo vsi ljudje kot platna, poslikani z vsemi barvami mavrice. Zavedal se je, da je kogarkoli idealizirati neodgovorno, poleg tega pa Martina Krpana ni želel idealizirati niti Levstik sam. Pisatelj ni želel ustvarjati popolnih junakov brez kakršnihkoli človeških slabosti, ampak je v svojih delih prikazoval žive, »naše«, slovenske, zdrave, močne kmečke like, s katerimi se je lahko poistovetil tudi preprost kmečki bralec. V tem smislu je Smrekar zelo zvesto sledil Levstikovi viziji.

Pomemben vidik dela je moralna in socialna ideja oziroma kritika nepravčnosti tuje oblasti in uporništvo »malega« človeka. Smešenje je bilo v zgodovini pogosto orodje, s katerim so avtorji zmanjševali pomen kakšne osebe ali institucije in relativizirali spoštovanje ljudi do njih. Ko nekdo ali nekaj postane tarča posmeha, izgubi simbolno moč, postane bolj človeški, dosegljiv, bližji bralcu, saj ima iste človeške napake kot vsakdo izmed nas. Ko se nekomu smejimo, ga dojemamo kot sebi enakovrednega in ga statusno doživljamo na isti ravni. Smrekar se je tega zelo dobro zavedal, saj je v svojih karikaturah vztrajno smešil oblast in njihove institucije celo do te mere, da ga je to njegovo uporništvo pripeljalo do nasilnega konca njegovega življenja.

S tega stališča je Smrekar morda ilustriral *Martina Krpana* v humornem slogu, da bi še bolj poudaril ost, ki jo je Levstik naperil proti oblasti; seveda pa ni mogel smešiti le cesarja in cesarice, temveč tudi glavnega junaka Krpana, saj je imel izrazit čut za pravičnost, in se tako ni mogel lotiti le predstavnikov tuje oblasti.

Še en pomemben dejavnik, ki je vplival na način upodobitve, je sam čas, v katerem je Smrekar dobil naročilo. Nova založba mu je delo poverila leta 1917, v času, ko je po svetu in tudi na ozemlju današnje Slovenije še vedno divjala vojna, Smrekar pa je za seboj ravnokar pustil kalvarijo vojnih taborišč in same vojne. Imel je tudi hude zdravstvene težave, tako duševne kot telesne, tako da je bil takrat na najnižji možni energetski točki svojega življenja. Tudi njegov cinizem in dvom v človeštvo sta takrat dosegla vrhunec, kar je zagotovo vplivalo tudi na njegovo delo, ne samo s pogostimi prekinitvami, v katere je bil prisiljen zaradi svojega zdravstvenega stanja, ampak tudi v smislu vzdušja, ki je prevevalo njegovo takratno delo.

Kljub kritični osti, s katero je Smrekar upodobil Martina Krpana, pa ne gre pozabiti, da je bil Krpan v povesti nenavadno duhovit in iskrev, pa tudi družbeno kritičen, in da je to lastnost tudi znal pravilno ubesediti v odločilnih trenutkih; tako kot je Smrekar kritično opisoval tedanjo družbeno situacijo v naših in tujih krajih s pomočjo svojih risb, je Krpan v povesti to počel z besedami. Njegovi odgovori cesarici, cesarju in ministru Gregorju se na trenutke slišijo že kot bistrumne pridige, literarni in politični programi; z njimi poučuje, razlaga, svetuje in se brani, seveda nič od tega brez humornega pridiha. (Jazbec 2009: 38)

Seveda nikakor ne smemo zanemariti tudi simbolnih sporočil, ki jih je Levstik skril v osebe v *Martinu Krpanu* in ki so leta 1917, ko je Smrekar ustvarjal ilustracije za to povest, imele tudi zanj še kako aktualen pomen; v tem času je bilo namreč politično in družbeno ozračje na območju današnje Slovenije še kako razburkano z narodnostnimi težnjami. Smrekar se je kot politično aktiven družbeni kritik in borec za svobodo slovenskega naroda dobro zavedal, kako pomembno je sporočilo *Martina Krpana*.

Leta 1917 je po svetu, seveda tudi na območju današnje Slovenije, kjer je bila v tem času odprta soška fronta, divjala 1. svetovna vojna in za sabo puščala milijone mrtvih in invalidnih ljudi. V tem letu so slovenski, srbski in hrvaški poslanci v dunajskem parlamentu z Majniško deklaracijo zahtevali združitev vseh Južnih Slovanov v samostojno enoto v okviru monarhije. To je bil čas napetosti in negotovosti, prav gotovo ne ugoden za tiskanje knjig in posvečanje umetnosti, ki bi bila ločena od družbene stvarnosti; ljudje so morali takrat sredstva in prizadevanja namenjati golemu preživetju. Književno delo, kot je bil takrat Levstikov *Martin Krpan*, je v tem času pomanjkanja in strahu za golo preživetje doživelo svoj ponatis tudi zaradi političnih razlogov. Izbira znanega aktivista za ilustratorja prav tako takrat ni bila naključje; le kdo bi v tistem času bolje ilustriral zgodbo z nacionalno tematiko kot nekdo, ki

se nikdar ni bal za svoje življenje, ko je neusmiljeno nastavljal ogledalo še tako nedotakljivi oblasti?

Krpan v povesti predstavlja slovenski narod; močan, sposoben, praktično usmerjen, ki ne razglablja o stvareh brez potrebe na dolgo in široko. Junak se tako kot slovenski narod predstavlja z dejanji, ne z besedami. Njegovo nasprotje predstavlja cesar, ki simbolizira Dunaj, in je nesposoben, neodločen, brez hrbtenice, trdnih načel in lastne iniciative, in ni posebej pameten, tako da je z njim mogoče manipulirati; skratka, ni primeren za prevzemanje odgovornosti, ki jo s seboj prinaša oblast. Brdavs predstavlja sovražnike, ki skušajo zaseči naše ozemlje, in ni naključje, da ga je Smrekar upodobil na način, na katerega ga bralec lahko nemudoma asociira s Turki, ki so leta 1683 oblegali Dunaj kar dva meseca.

Turški zavojevalci so v srednjem veku ogrožali ozemlje današnje Slovenije in tako so prebivalci, ki so živeli na tem ozemlju v srednjem veku, stalno trepetali pred turškimi vpadi, ki so pomenili uničenje pridelka, smrt in občasno tudi krajo otrok, ki so jih Turki ugrabili zato, da so jih vzgojili za janičarje, neusmiljene vojake svojih vrst. Tematika turških vpadov je bila v slovenski literaturi velikokrat obdelana, saj gre za zelo pomemben del zgodovine našega naroda. Naše najbolj znano delo s to tematiko je zagotovo Jurčičeva povest *Jurij Kozjak, slovenski janičar*, ki je izšla pri Mohorjevi družbi leta 1864, torej šest let za prvim izidom *Martina Krpana*. Oblikovana je bila po načelih Levstikovega literarnega programa, ki jih je ta javnosti predstavil v svojem delu *Popotovanje od Litije do Čateža*, ki je bilo izdano leta 1857, le eno leto pred prvim izidom *Martina Krpana*.

Smrekar je Brdavs upodobil v vzhodnjaški opravi, zaradi katere bralec Brdavs asociira s Turki kot najhujšimi sovražniki slovenskega naroda v zgodovini. Glede na to, v kakšnem času je izšel ponatis *Martina Krpana* s Smrekarjevimi ilustracijami, je bilo v narodno prebudnem smislu pomembno, da se slovenski bralec ob branju povesti zave, da se je naš narod s sovražniki boril že prej v zgodovini, in da ga je premagal. Predvsem pa je pomembno, da se bralec zave, da sovražniki še vedno obstajajo, in da jih kot narod lahko spet premagamo, saj smo jih v preteklosti že.

Krpan ni klasičen junak, ki bi ga odlikovale samo pozitivne lastnosti. Kljub poudarjenim pozitivnim lastnostim je bil konec koncev tihotapec, torej človek, ki ne spoštuje oblasti in njenih zakonov, in s stališča vladajočih pravzaprav kriminallec. Zato zagotovo ni idealiziran lik, a prav to ga približa ljudem in vzbuja simpatije pri njih ter ga dela še danes aktualnega. Zaradi Krpanove nepopolnosti se prav vsakdo lahko poistoveti z Martinom Krpanom, in tako

nam Levstikova povest že dobro stoletje in pol sporoča, da je vsakdo v svojem življenju lahko junak, če le zbere pogum za to.

Primerjava ilustracij *Martina Krpana* v avtorstvu Hinka Smrekarja, Toneta Kralja ter Lojzeta Perka

V tem poglavju bom primerjala Smrekarjeve ilustracije iz leta 1917, Kraljeve iz leta 1958, ki so nastale ob stoletnici prvega izida povesti, in pa Perkove iz leta 1943.

V živopisanih ilustracijah enega naših najbolj znanih predstavnikov nove stvarnosti, Toneta Kralja, bralec zaman išče Smrekarjev humorni podton, vsekakor pa je mogoče potegniti nekatere druge vzporednice. Krpan je še vedno upodobljen kot močan, robusten kmečki človek, za glavo višji od drugih moških. Kralj ga je oblekel v preprosto opravo, mu na glavo posadil značilen klobuk in poskrbel za to, da na nasprotnike izpod svojih košatih obrvi gleda mrko. Perko se je pri upodabljanju junaka še najbolj držal realističnega sloga, vendar tudi njegov Krpan poseduje gromozansko postavo, ki ga opazno loči od drugih ljudi. Razen tega je videti kot običajen moški v preprostih oblačilih in s klobukom na glavi. Dolga leta dela so mu vklesala gube na lica, oči pa mu sumničavo gledajo izpod košatih obrvi.

Kraljev cesar Janez je še vedno videti kot smešen možiček, pravi antipod Krpanu, ki mu v nobenem pogledu ne seže niti do kolen; cesarica je lepotica oholega videza, minister Gregor pa ima lasuljo zelene barve. Osebe so upodobljene izrazito plastično in monolitno, sploh pri Krpanu je slikar v ospredje postavil njegovo korpulentno postavo, ki ga določa prav v taki meri kot druga dva njegova atributa, kobilica in mesarica. Medtem ko se je Smrekar posvečal podrobnostim in na njih gradil svoje razumevanje zgodbe, se je Kralj bolj osredotočal na glavne značilnosti in usklajenost celotne likovne predstavitve. Humorne upodobitve vladajočega razreda se je držal tudi Perko, ki si je dal največ duška pri cesarju in ministru Gregorju. Cesar je majhen in neokreten, minister Gregor pa suh in razpotegnjen, s zamerljivimi potezami obraza, ki so videti nekoliko groteskne.

Kralj se je poleg že ikoničnih prizorov, ki so bili likovno najbolj zanimivi tudi za Smrekarja, lotil upodabljanja tudi nekaterih za zgodbo manj ključnih dogodkov oziroma trenutkov. Oba umetnika sta seveda upodobila morda najbolj znan prizor iz zgodbe, v katerem Krpan z lahkoto dvigne kobilico s tovorom vred in ju nese. Oba sta upodobila tudi Krpanov boj z mejači, prihod kočije z Dunaja, Krpanov prihod na Dunaj, njegovo uničevanje cesarske

orožarne, kovanje mesarice v kovačnici, sečnjo cesaričine najljubše lipe, vleko konjev iz hleva, zmago nad Brdavsom, cesaričino zmerjanje in slovo Krpana od cesarja. Perko je boju med Brdavsom in Krpanom namenil kar deset ilustracij.

Kralj se je poleg zgoraj naštetih posvetil še nekaterim prizorom, ki v povesti ne igrajo tako pomembne vloge. Tako nam med drugim pokaže svojo vizijo Krpanove pokojne žene, ki jo njen mož prenaša v košari. Upodobi nam tudi cesarskega dvornega norca ter Krpana, kako prazni cesarske shrambe in po tem sit počiva v skednju; glavnega junaka Kralj upodobi tudi med samim tihotapljenjem in bojem ter poslavljanjem od preprostih ljudi na Dunaju, ki mu izkazujejo hvaležnost. Poleg imenovanih celostranskih ilustracij je Kralj besedilo okrasil še z majhnimi perorisbami, ki upodabljajo nekatere podrobnosti, s čimer se nekoliko približa Smrekarjevi ljubezni do miniaturnih detajlov.

Perko je glede količine ilustracij prekosil tako Smrekarja kot Kralja; samo Krpanovemu boju z Brdavsom je posvetil kar deset ilustracij. Tako kot Smrekar in Kralj je tudi on Brdavsa upodobil kot Turka, kar potrjujejo oblačila, zakrivljena sablja in turban s polmesecem.

Če primerjamo še naslovnice: naslovnico izdaje iz 1917 krasi Martin Krpan, ki ponosno in vzravnano jezdi na svoji suhljati, a žilavi kobilici, na desni rami pa ima naslonjeno mesarico, medtem ko z levico stiska gorjačo, ki mu lagodno počiva v naročju; ni videti, da bi kobilica potrebovala kakršnokoli vodenje, saj v lahнем koraku nadaljuje pot po idilično zeleni trati kar sama, tako da je Krpanu sploh ni treba voditi. V ozadju se na rumenkastem ozadju sončnega zahoda kopičijo številni stilizirani oblački, tako da celotno sliko prežemata vedrina in brezskrbno razpoloženje; težave sicer so, na kar namigujejo oblaki, gorjača in mesarica, pa vendar nam Smrekar da gotov občutek, da bo Krpan s težavami opravil z lahkoto, da se ničesar ne boji in da noben izziv zanj ni pretežak. Ta brezskrbni ton še utrjuje junakov zaobljeni trebuh.

Naslovnica, ki jo je oblikoval Kralj, prikazuje znan prizor iz zgodbe, slavni trenutek, ko Krpan z lahkoto privzdigne svojo kobilico, oprtano s težkim tihotapskim tovorom. V nasprotju s toplim poletnim večerom, ki vlada na Smrekarjevi sliki, je na Kraljevi upodobitvi Krpan zavrt v topla oblačila, plašč in kapo, namesto belih nogavic mu goleni in meča prekrivajo visoki škornji, ki se mu udirajo v sneg; belina pokrajine bije v oči v očitnem kontrastu z junakovo postavo, odeto v paletu zemeljskih odtenkov. Zasnežena pokrajina, ki sega do koder segajo oči, sicer ustvarja občutek idile, pa vendar vzdušje ni primerljivo z vzdušjem na Smrekarjevi naslovnici. Karikaturist je Krpana portretiral kot brezskrbnega

človeka, ki mu fizična moč in druge njegove sposobnosti omogočajo lagodno pot skozi življenje.

Kralj se tega vzorca niti slučajno ni držal; junaka je upodobil kot človeka, ki se mora hudo truditi za vsakdanji kruh in mu v življenju nič ne teče gladko. Krpana je upodobil v zelo aktivnem trenutku, medtem ko ga je Smrekar v precej bolj pasivnem, kar odločilno vpliva na bralčevo doživljanje junaka in njegovega poslanstva. Kraljev Krpan je vitkejši, njegov obraz bolj razoran z gubami; videti je tudi bolj resen in manj dobrovoljen, k čemur so prav gotovo pripomogle njegove težke življenjske okoliščine.

Perkova naslovnica je najbolj preprosta; vsebuje le majhne doprsne portrete avtorja povesti, glavnega junaka Krpana in pa avtoportret ilustratorja samega.

Smrekarjeva upodobitev preprostega kmečkega človeka v liku hlapca Jerneja

Točno deset let pred izidom *Martina Krpana*, obogatene s Smrekarjevimi ilustracijami, je v založbi L. Schwentnerja izšlo še eno za slovenski narod zelo pomembno delo, v katerem je osrednji lik preprost slovenski kmečki človek, ki se bori proti oblasti. Šlo je za Cankarjevega *Hlapca Jerneja*, povest o pogumu in vztrajnosti človeka, ki ga niti starost niti siromaštvo ne ustavita pri zasledovanju svojega cilja – doseči pravico.

Smrekarju pri upodobitvi njegovih junakov nikoli ni šlo za upodabljanje njihovega dostojanstva, nedotakljivosti in nedosegljivosti, kar so značilnosti tradicionalnih upodobitev junakov. Tako hlapca Jerneja kot tudi *Martina Krpana* nam prikaže takšna, kot sta, z napakami in pomanjkljivostmi, ki jima jih je pripisal njun avtor. Smrekar tudi Jerneja upodobi precej realistično, sicer kot ostarelega, a še vedno močnega človeka, ki mu življenje ne prizanaša; to opazimo po ponošeni, preveliki in zakrpani obleki, po mršavi postavi in gubah na resnem in razočaranem obrazu. Čeprav mož že težko hodi in se mora ob vsakem koraku opirati na grčasto palico, vseeno napreduje svojemu cilju naproti. Pri tem ga ne more prav nič ustaviti; njegova vnema, vztrajnost, odločnost in neomajnost so lastnosti, na katere postanemo pozorni tudi pri Smrekarjevih upodobitvah iz *Martina Krpana*.

Ikonografska analiza dvanajstih Smrekarjevih ilustracij v *Martinu Krpanu*

Ilustracije so bile načrtovane na tak način, da sta vedno po dve ilustraciji na sosednjih straneh, s presledkom dveh strani besedila, z izjemo zadnjih dveh parov ilustracij, med katerima je osem strani dolgo besedilo. Povest se konča na 33. strani.

Ilustracija št. 1 – *Krpan sreča cesarja*

Pod prvo ilustracijo v knjigi, ki sledi prvi strani povesti, je natisnjena naslednja poved: »... prime brž kobilico in tovor ž njo, pa jo prenese v stran, da bi je voz ne podrl.« (Levstik 1917: 4)

Smrekar je upodobil trenutek v povesti, ko se Krpan in cesar Janez prvič vidita. Nekega zimskega dne se je namreč cesar s kočijo vozil v Trst. Pokrajina je zasnežena, celo veje dreves so prekrite s snegom. V prvem planu je upodobljen Krpan, močan, plečat, možat moški, ki v rokah nosi svojo zvesto kobilico, obteženo z obilnim tovorom. V ozadju vidimo še štiri ljudi v kočiji, ki prihaja Krpanu nasproti po ozki gazi v snegu. Cesar s svojim spremstvom in kočijažem zaprepadeno opazuje Martina Krpana s kobilico v rokah. Vsi upodobljeni opazujejo Krpana z izrazi popolnega presenečenja na obrazih. V tej četverici najbolj izstopa kočijaž, ki mu je bič, s katerim priganja konje, v osuplosti zastal v roki na sredi giba; njegov začuden izraz je še bolj opazen kakor presenečeni obrazi preostale družbe z Dunaja. Cesar sedi v kočiji, iz katere moli samo glavo ter radovedno spremlja dogajanje, zadaj na kočiji pa sedita še dva njegova spremljevalca.

Kočija, v kateri se pelje imenitna gospoda, je razkošna, skorajda že pretirano okrašena z dolgimi bahavimi peresi. Celo konji nosijo perjanice. Tudi cesar in njegovi spremljevalci so pretirano razkošno oblečeni, proti Krpanovi preprosti in funkcionalni obleki so njihova oblačila videti kakor pustni kostumi. Nasprotje med oblastniškim razredom in delavskim razredom je na tej ilustraciji izpostavljeno in zelo očitno je, na katero stran se postavlja družbeno angažirani Smrekar.

Ilustracija je ujela ikoničen trenutek, ki poudari Krpanov ključni atribut – moč, prav tako pa njegovo iznajdljivost in bistrega duha, ki ju junak kaže tako s svojim načinom preživljanja kot tudi s svojim načinom komuniciranja s cesarjem. Simbolično gledano je to trenutek, ko Krpan

s svojimi dejanji pokaže, da je slovenski narod zlahka samostojen, saj je močan, sposoben in bister – v primerjavi z drugimi narodi, ki že imajo svojo samostojnost, mu ne manjka prav nič.

Ilustracija št. 2 – *Brdavs na Dunaju*

Ilustracija št. 2 je opremljena z naslednjo povedjo: »Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca; ampak vsakega je umoril, kogar je obvladal.« (Levstik 1917: 5)

Ilustracija prikazuje velikana Brdavs, kako na Dunaju poziva največje junake cesarstva v boj. Velikan je naslikan kot ogromna grozeča pojava, ki se sklanja nad svojo žrtev v preteči mržnji in si jo skrbno ogleduje, medtem ko pestuje svojo sabljo, tako dobro očiščeno, da se lesketa v soncu. Mož, ki mu stoji nasproti, je za razliko od velikana opremljen s popolnim oklepom, vendar mu obraza ne zakriva šlem; tako lahko jasno vidimo pogum in odločnost, zapisana v njegovih obraznih potezah. Gotovi smrti naproti stoji vzravnano in odločno.

V ozadju stojijo šotor, drevesa in velika množica opazovalcev, okrog mladega junaka pa po travi vseppek ležijo trupla njegovih tovarišev, ki so tako kot on skušali napraviti konec velikanovemu nasilju, vendar jim je pri tem tragično spodletelo. Ne vidimo njihovih obrazov, saj za zgodbo kot individuumi niso pomembni; na sliki so simbol grozovite okrutnosti Brdavs.

Brdavs je upodobljen na poseben način, ki bralca brez poznavanja konteksta lahko zelo preseneti. Smrekar ga je namreč upodobil z zašiljenimi čevlji, močno temno brado in obrvmi, kljukastim nosom, vzhodnjaško krojenimi širokimi ohlapnimi hlačami in tuniko, turbanom in nezgrešljivo zakrivljeno sabljo, saj je želel, da bi bralec povesti Brdavs videl kot pripadnika turškega naroda, enega izmed najhujših in najdalgotrajnejših sovražnikov prebivalcev današnjega slovenskega ozemlja.

Ilustracija št. 3 – *Krpan se bije z mejači*

Pod ilustracijo številka 3 lahko preberemo sledeče: »Pisano je pogledal in prijel prvega in druge ž njim omlatil, da so vsi podplate pokazali.« (Levstik 1917: 8)

Na tej ilustraciji lahko vidimo široko razkoračenega, hudo namrščenega in slabovoljnega Krpana, tokrat v lažjih oblačilih kot na prvi sliki, saj so že napočili toplejši meseci leta; že je trdno zgrabil za gležnje enega izmed petnajstih mejačev, ki so se spravili nadenj zaradi njegovih tihotapskih poslov; zdaj ga v besu vihti nad glavo ter z njim pretepa preostalih štirinajst carinikov.

Med levim spodnjim in desnim zgornjim kotom ilustracije poteka diagonala, ki jo določa skupina pretepenih mejačev. V ozadju upodobitve lahko vidimo Krpanovo s slamnato streho krito kočo s skladovnico drv ob steni in cesarsko kočijo. Spet izstopa presenečeni kočijaž, ki vihti bič. V notranjosti kočije pa sedi cesarski sel. V ozadju su upodobljeni hribi z drevesi in njivami ter cerkvico na vrhu enega izmed njih.

Mejači, ki so upodobljeni na celotnem desnem spodnjem kotu slike, so pometani vsevprek drug na drugega; nemočni, osramočeni in prestrašeni se valjajo po travi pred Krpanovo hišo v različnih stadijih poraza; in kljub temu, da so oboroženi z meči, medtem ko Krpan ni oborožen, močnemu nasprotniku niso kos.

Gre še za en prizor, ki izpostavlja Krpanovo fizično moč in jo postavlja nad druge njegove lastnosti, ki v konkretnem trenutku niso tako zelo pomembne in usodne. Krpanu nihče ne more predpisovati, kaj naj dela in kaj mu je dovoljeno, on si pravila postavlja sam.

Ilustracija št. 4 – *Krpan se pripelje na dvor*

Pod ilustracijo št. 4 piše sledeče: »Krpan veli urno pognati in tako prideta na cesarski dvor.« (Levstik 1917: 9)

Na četrti ilustraciji v knjigi se je Smrekar posvetil Krpanovemu prihodu na cesarski dvor, kjer ga sprejmejo z velikim pričakovanjem in navdušenjem – konec koncev je on njihova zadnja možnost, da se rešijo velikana. Na ilustraciji je upodobljen Krpan, kako izstopa iz kočije in si galantno pridržuje klobuk; cesar mu skorajda teče naproti v svojih čevljicah z visokimi petami, ob strani pa slavnostna godba igra na bobne Krpanovemu prihodu v čast. V ozadju lahko vidimo obok vhoda v cesarski dvor, proti kateremu so tudi obrnjeni konji, ki vozijo kočijo, s katero se je pripeljal Krpan.

Ilustracija št. 5 – *Krpan izbira orožje*

Ilustracija št. 5 je pojasnjena z naslednjo povedjo: »Krpan izbira in izbira, pa kar prime, vse v rokah zdrobi.« (Levstik 1917: 12)

Ta ilustracija prikazuje dogajanje v cesarski orožarni oziroma 'orožnici', kjer Krpanu ne ustreza nič od ponujenega orožja; ne meči ne sablje ne prsni oklepi ne čelade, nič od tega ga ne more zadovoljiti, vse je prekrhko in zanj takoj zlomljivo. Ob Krpanu drobčni cesar presenečeno stoji z rokami v bokih in opazuje razdejanje, ki ga za sabo pušča Krpan, ki je samo s prijemi svojih močnih rok uničil že dovršen del njegove orožarne.

Ilustracija št. 6 – *Krpan kuje mesarico*

»Krpan kuje in kuje, goni meh na vse kriplje.« (Levstik 1917: 13)

Na tej ilustraciji je Smrekar upodobil Krpana v situaciji, v kateri Krpan pokaže vso moč svojega orjaškega telesa; z močnimi rokami vihti kovaško kladivo v kovačnici, da bi si izdelal orožje, kakršnega cesarska orožarna ne premore. Iz za hrbta mu pod prste gleda cesar, v varnejši razdalji pa se skrivajo lepo oblečeni dvorjani, ki z radovednostjo spremljajo dogajanje. Po tleh leži različno orodje, iskre se krešejo, Krpanov obraz, obkrožen s temnimi kodri, pa je kljub težkemu delu miren in zbran kot vedno.

Ilustracija št. 7 – *Krpan poseka cesaričino lipo*

»... gre na cesarski vrt in poseka mlado, košato lipo iznad mize.« (Levstik 1917: 16)

Smrekar je upodobil Krpana pri sekanju cesaričine najljubše lipe. Podrto drevo leži ob orjakovih nogah, Krpan z roko nakazuje brezbržno gesto, cesar pa zaprepadeno opazuje podrto deblo in se sprašuje, kaj naj reče cesarici. V ozadju lahko vidimo dvorjane, ki presenečeno opazujejo prizor, še globlje v sliki pa se nahaja cesarski dvor.

Ta del zgodbe ima močan simbolen naboj – ni nenavadno, da sta se tako Smrekar kot Kralj odločila, da ga bosta upodobila v svojih ilustracijah. Lipa je bila že stoletja simbol slovenskega naroda. Krpan si je iz nje izdelal ročaj za mesarico, nobeno drugo drevo ne bi bilo primerno oziroma dovolj dobro, kljub temu da je bilo to cesaričino najljubše drevo. Dejstvo, da se je kljub temu poslužil njenega lesa in s tem tvegalo cesaričino jezo, vodi do dveh pomembnih zaključkov:

1. Slovenski narod oziroma posameznik slovenske pripadnosti mora svojo moč črpati iz tradicije in svoje zgodovine. Tuje ne bo nikoli tako dobro, kot je naše domače.
2. Ne bomo se več uklanjali tujim zavojevalcem in oblastnikom – Slovenec bo delal tisto, kar je najboljše za splošno dobro, pa če je oblasti prav ali ne. Pravi Slovenec ni bojazljivec, vedno stori to, kar je prav, in nikoli ne klone pod pritiskom ali iz strahu pred posledicami svojih dejanj, če le ve, da so ta pravilna.

Ilustracija št. 8 – *Krpan poskuša cesarjeve konje*

»Martin pak izvleče prvega in zadnjega, in vse druge čez prag.« (Levstik 1917: 17)

Ta stavek opisuje dogodek, ki sledi Krpanovi zahtevi po za borbo z Brdavsem nujno potrebnem dobrem konju. Krpan pravi, da bo zadovoljen le s takim konjem, ki se mu ne bo pustil za rep izvleči čez prag. Takšnega konja Krpan v cesarski konjušnici ne more najti. Na ilustraciji je videti, kot da se Martin pri tem početju sploh ne muči: ko vleče konje za rep, je le rahlo usločen nazaj, konja pa za rep vleče z eno samo roko, medtem ko se ta vzpenja na prednje noge in brca s kopiti v očitnem naporu. V ozadju je spet nezgrešljiva gruča prepadenih dvorjanov s cesarjem na čelu, ki ne more verjeti očem.

Na sliki si je Smrekar privoščil še hudomušno podrobnost, ki prvi hip ni najbolj opazna; pred pragom hleva, pod konjevimi kopiti, je izrisal konjske fige. Ta podrobnost nekako izenačuje cesarski dvor z navadnimi ljudmi; kajti kljub temu da govorimo o cesarskih konjih, še vedno opravljajo potrebo tako kot navadni konji. To počnejo tudi cesar in vsi dvorjani, prav tako kot vsi navadni ljudje. Videti je, kot da Smrekar hoče slovenskim bralcem povedati, da oblastniški tuji razred sestavljajo ljudje, ki so v svojem bistvu povsem takšni kot oni sami, s to razliko, da nosijo lepša oblačila.

Ilustracija št. 9 – *Krpanova kobilica meče konjarje*

»Skušali so jahači in konjarji ... pa kobilice ni nihče premaknil z mesta.« (Levstik 1917: 20)

Potem ko Krpan med cesarjevimi konji ni našel pravega zase, je poslal domov na Vrh pri Sveti Trojici po svojo zvesto staro kobilico. Kljub cesarjevim pomislekom je imel Krpan prav; zveste živali kljub njeni majhnosti nobeden izmed dunajskih orjakov ni zmožel izvleči za rep čez prag.

Čeprav je na ilustraciji ne vidimo v celoti, v ospredju je predvsem njen zadnji del, noge in vihrajoč rep, lahko vidimo, da gre za zelo suho, skorajda shirano žival, ki se ji vidijo rebra. Enega izmed pogumnežev je pravkar brcnila v zrak; nesrečnež zdaj leti po zraku v zelo nedostojanstveni pozi. Krpan stoji v ozadju, ga gleda z rokami na trebuhu in se mu smeji. V ospredju slike je eden izmed tistih mož, ki so že poskusili svojo srečo s trmasto živaljo; stoji na eni nogi, z eno roko se drži za nogo pri gležnju, z drugo pa za tilnik. Še pes se je prišel zabavat, očitno je dogajanje pritegnilo njegovo pozornost.

Ilustracija št. 10 – *Krpan odseka Brdavsuo glavo*

»To izreče, pa vzame počasi mesarico ter mu odseka glavo.« (Levstik 1917: 21)

Na tej ilustraciji lahko vidimo Krpana po boju; obrača nam hrbet, medtem ko se z eno nogo opira na trebuh svojega sovražnika, ki pokošen leži na tleh, s prsti, še zmeraj pokrčenimi zaradi boja; v levici Krpan stiska Brdavsove lase, na katerih visi velikanova glava s košatimi namrščenimi obrvmi in razkošno brado. V desnici Krpan še vedno stiska mesarico, ki mu počiva ob telesu; v gorjačo na tleh pa je še vedno zapičen Brdavsov meč. Krpanu naproti prihaja množica s cesarjem Janezom na čelu, ki v desnici zmagoslavno vihti klobuk in vpije na vse grlo. V ozadju se Brdavsov konj, vznemirjen zaradi izgube svojega lastnika, vzpenja na zadnje noge, medtem ko ga cesarjev služabnik na vse pretege skuša umiriti; Krpanova kobilica medtem mirno stoji zraven Krpana.

Ilustracija št. 11 – *Krpan in cesarica*

»Cesarica je to izgovorila, pa je šla precej spet v svoje hrame.« (Levstik 1917: 28)

Cesarica in Krpan sta si bila v laseh že odkar je posekal njeno najljubšo lipo, ko pa je njen mož Krpanu v zahvalo ponudil njuno edino hčer, ji je končno prekipelo in hudo je okrcala tako Krpana kot tudi svojega moža in ostale gospode na dvoru.

Smrekar je cesarico upodobil kot zelo privlačno, stasito žensko najboljših let, s svetlimi kodrci okrog lepega, a močno naličenega obraza. Moški na sliki povečini osramočeno gledajo v tla; cesar se prestrašeno ozira v Krpana, ki z napetimi mišicami široko razkoračen besno stoji vkopan v tla in stiska velike pesti.

Zabavna podrobnost je obraz dvorne dame za cesaričino desno ramo; dama ima spačen, skoraj grotesken obraz, podoben pustni maski; iznad svojih naočnikov škodoželjno opazuje dvorne moške; čeprav se je namreč cesarica najprej spravila na Krpana, je tudi dvornim moškim napravila pošteno pridigo in jih na ta način močno osramotila.

Pomembno je, da v tem delu povesti izvemo še nekaj o Krpanovem ljubezenskem življenju. Smrekar temu delu ni namenil velike pozornosti, medtem ko se je Kralj morda zavedal simbolnega pomena, ki bi se lahko skrival za tem. Kralj je Krpana namreč upodobil skupaj z ženo. Krpan je bil nekoč poročen, a se mu zakon ni najbolje izšel; žena ga je namreč ovirala in mu predstavljala breme.

Skozi celotno povest lahko opazujemo Krpanove lastnosti, ki so zelo pomembne, če želimo spoznati Krpanovo osebnost, predvsem pa, kaj je s to osebnostjo na simbolni ravni avtor sporočil o lastnostih slovenskega naroda. Krpan je močan in samostojen, nima pa pravih prijateljev, vsaj ne tako pomembnih, da bi bralec zanje sploh izvedel, nima niti žene, saj je raje sam kot v dvoje; je volk samotar, ki ne potrebuje drugih ljudi za svojo srečo in blagostanje. Prav tako tudi slovenski narod ne potrebuje nikogar, ne potrebuje nobenega drugega naroda, da bi mu uravnaval ali narekoval pot. V času, ko sta Smrekar in Kralj izdelovala svoje ilustracije za *Martina Krpana*, je bilo prav to sporočilo zaradi takratne oblasti prav tako aktualno kot v Levstikovih časih.

Ilustracija št. 12 – *Krpan se poslavlja od cesarja*

»Srečno hodi!' pravi cesar, minister Gregor pa nič.« (Levstik 1917: 29)

Po vseh peripetijah je končno napočil trenutek Krpanovega slovesa; Krpan stoji pri vratih, z mesarico čez desno ramo in pismom s cesarskim pečatom, ki mu bo omogočalo, da bo po svetu prosto tovoril angleško sol, in prijazno gleda navzdol drobcenega cesarja. Za njima vidimo stražarja, ki z zanimanjem kuka proti Krpanu, v ospredju slike pa je užaljeni minister Gregor, ki s sklonjeno glavo koraka stran s prizorišča dogajanja.

Krpan je zapustil cesarski dvor brez vseh ponujenih ugodnosti, ki jih ni potreboval in bi mu bile, takemu kot je bil, samo odveč. Vse kar je hotel, in kar naj bi hotel slovenski narod, je bila moč in sposobnost, da se preživlja sam, brez pomoči ali nadzora kogarkoli drugega. Suverenost in samostojnost, ne pa kakršnakoli odvisnost od oblasti in nadzora tujcev, to je sporočilo, ki je še kako aktualno tudi danes. Krpanov pogum in njegova dejanja so nam v tem kontekstu še danes lahko v navdih.

Sklep

Težko bi našli zgodbo, ki bi bila Hinku Smrekarju bolj pisana na kožo, kakor je zgodba o Martinu Krpanu. Smrekar, ki je živel v težkih razmerah in revnem okolju, je bil po svoji naravi zelo prodoren in kritičen mislec. Bil je izrazito občutljiv za družbeno in socialno krivičnost. Z ostrim očesom in peresom je neusmiljeno kazal, kar je bilo treba pokazati, in tako opozarjal tako na osebne človeške napake kot tudi na napake sistema kot takega.

Preživel je prvo svetovno vojno, druga pa ga je po spletu nesrečnih okoliščin pokopala; vseh svojih šestdeset let, vse do nasilnega in bridkega konca, se je boril za boljši jutri Slovencev, v katerem bi bili Slovenci sami svoji gospodarji, tako da nas nihče več ne bi tlačil, zatiral, izkoriščal in omalovaževal. Martin Krpan pooseblja prav vrednote, ki jih je Smrekar še posebej cenil: pogum, zdravo pamet, ostrino duha, sposobnost vztrajanja v težkih razmerah.

Martin Krpan je zgled, ki kaže, kakšen bi moral biti slovenski narod, da bi imel svojo svobodo, suverenost in mir, v katerem ga nihče ne bi mogel obvladovati. Krpan se ne pusti ne ustrahovati ne zasmehovati, ampak vedno ravna po svoji pameti. V ničemer ne pretirava, tudi vzame nikoli več kot potrebuje in se zna samoomejiti. Lagodno brezdelno življenje mu ne diši, raje se drži tega, kar zna. Čeprav reši cesarstvo, se vrne nazaj v svoje življenje, kot da se ne bi zgodilo nič. Lahko bi se oženil celo s cesarjevo hčerko ter do konca življenja brezdelno živel v privilegiranem sloju, ne da bi mu bilo treba kadarkoli migniti z mezincem. Vendar to ne bi bil Martin Krpan. Življenje na račun drugih mu ne bi prineslo sreče, in on je to vedel. Bil je zadovoljen s svojim trdim življenjem, ter s tem, da počne nekaj smiselnega, pa četudi je to tovorjenje soli.

Martin Krpan, junak slovenskega naroda, še dandanes ostaja živ v naših srcih. V kriznih časih, v kakršnih smo danes, je njegovo kritično sporočilo o usodnem pomenu poguma, zdrave pameti in vztrajanja pri naših ciljih še vedno enako aktualno kot je bilo to leta 1858 in 1917.

Viri in literatura

Pavlina Bobič. *Slovenski impresionisti in njihov čas 1890–1920*. Ljubljana: Narodna galerija, 2008.

Anica Cevc. *Hinko Smrekar: 1883–1942*. Ljubljana: Narodna galerija, 1983.

Karel Dobida. *Hinko Smrekar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Narodna galerija, 1957.

Karel Dobida. *Hinko Smrekar: 1883–1942*, Ljubljana: Narodna galerija, 1952.

Karel Dobida, [Smrekar, Hinko \(1883–1942\)](#). *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: SAZU, 1967.

Polona Hafner. *Martin Krpan v likovnih upodobitvah*. Ljubljana: Galerija Ilirija, Cerknica: Galerija Krpan, 1994.

Milan Jazbec. *Martin Krpan: Diplomatski in vojaški*. Studeno: Zavod Martin Krpan, Ljubljana: Birografika Bori, 2009.

Milan Jazbec. *Diplomat Martin Krpan*. Ljubljana: Forma 7, 2015.

Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*. Ljubljana: Nova založba, 1917.

Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*. Ljubljana: Konzorcij, 1943.

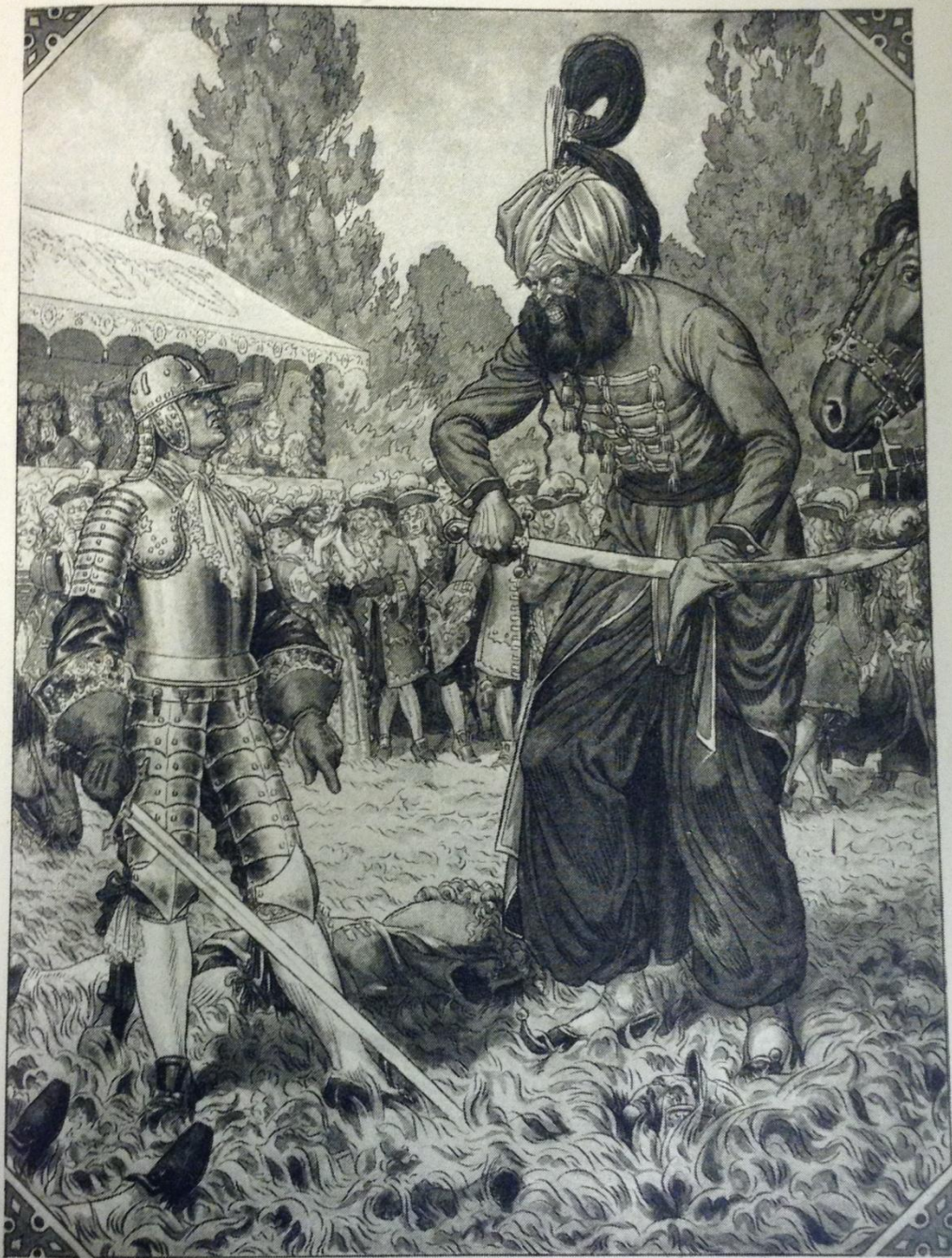
Beti Žerovc. *Slovenski impresionisti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2012.

Slikovno gradivo

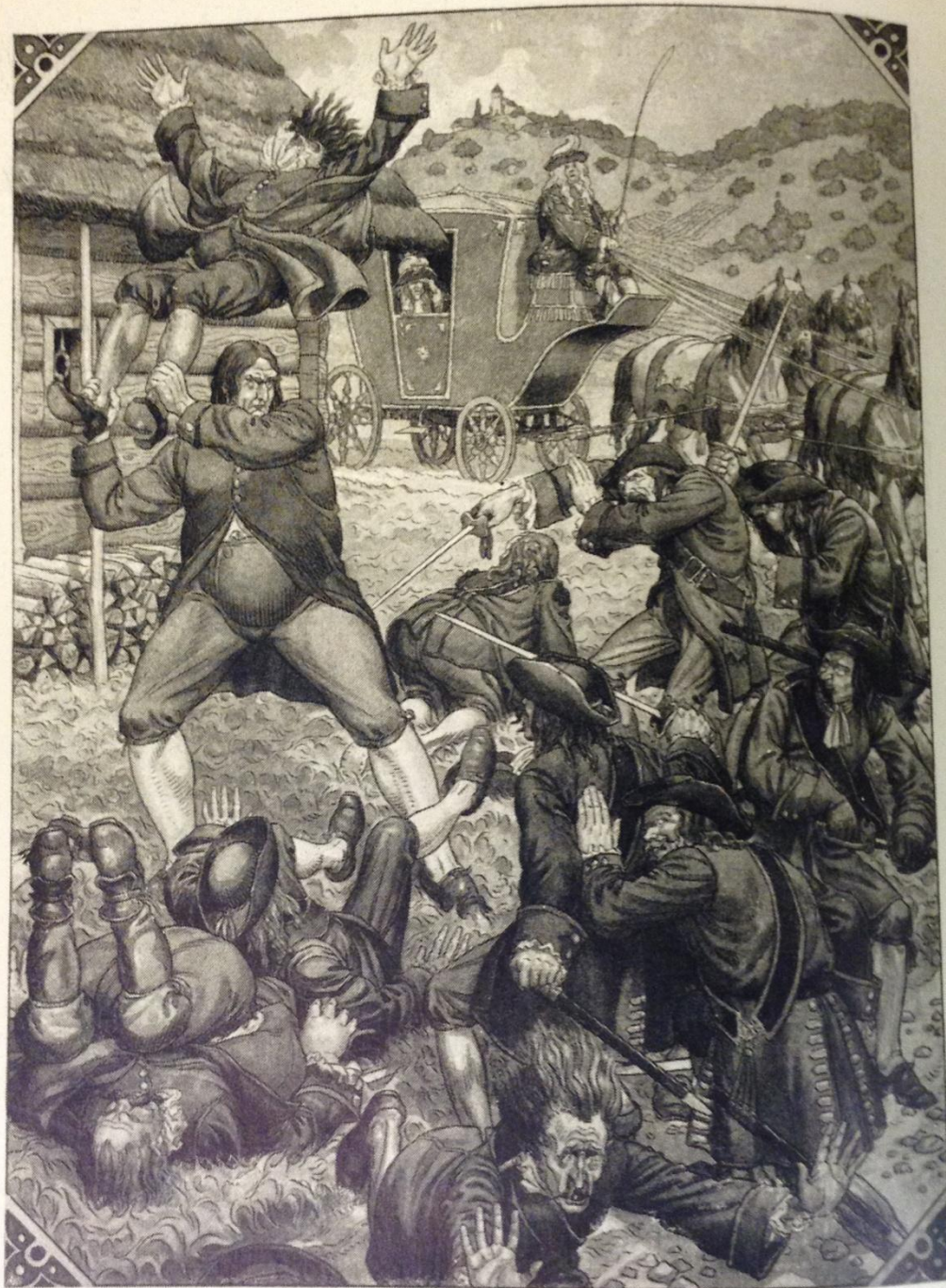
... prime brž kobilico in tovor ž njo, pa jo prenese v stran,
da bi je voz ne podrl.

Slika 1: Hinko Smrekar: *Krpan sreča cesarja* [1917].

Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca ; ampak vsakega je umoril,
kogar je obvladal.

Slika 2: Hinko Smrekar: *Brdavs na Dunaju* [1917].

Pisano je pogledal in prijel prvega in druge ž njim omlatil, da so vsi podplate pokazali.

Slika 3: Hinko Smrekar: *Krpan se bije z mejači* [1917].

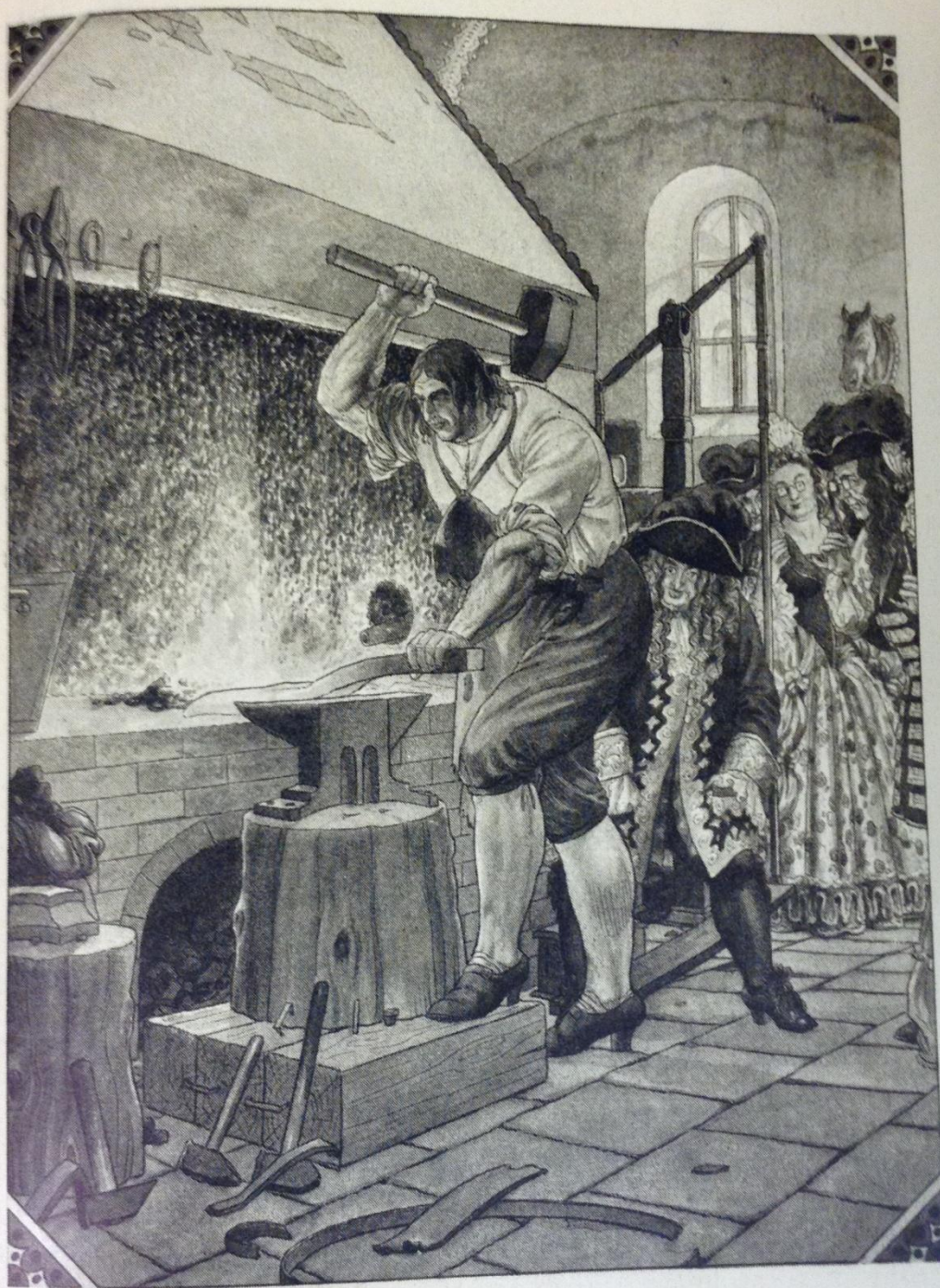
Krpan veli urno pognati in tako prideta na cesarski dvor.

Slika 4: Hinko Smrekar: *Krpan se pripelje na dvor* [1917].

Krpan izbira in izbira, pa kar prime, vse v rokah zdrobi.

Slika 5: Hinko Smrekar: *Krpan izbira orožje* [1917].

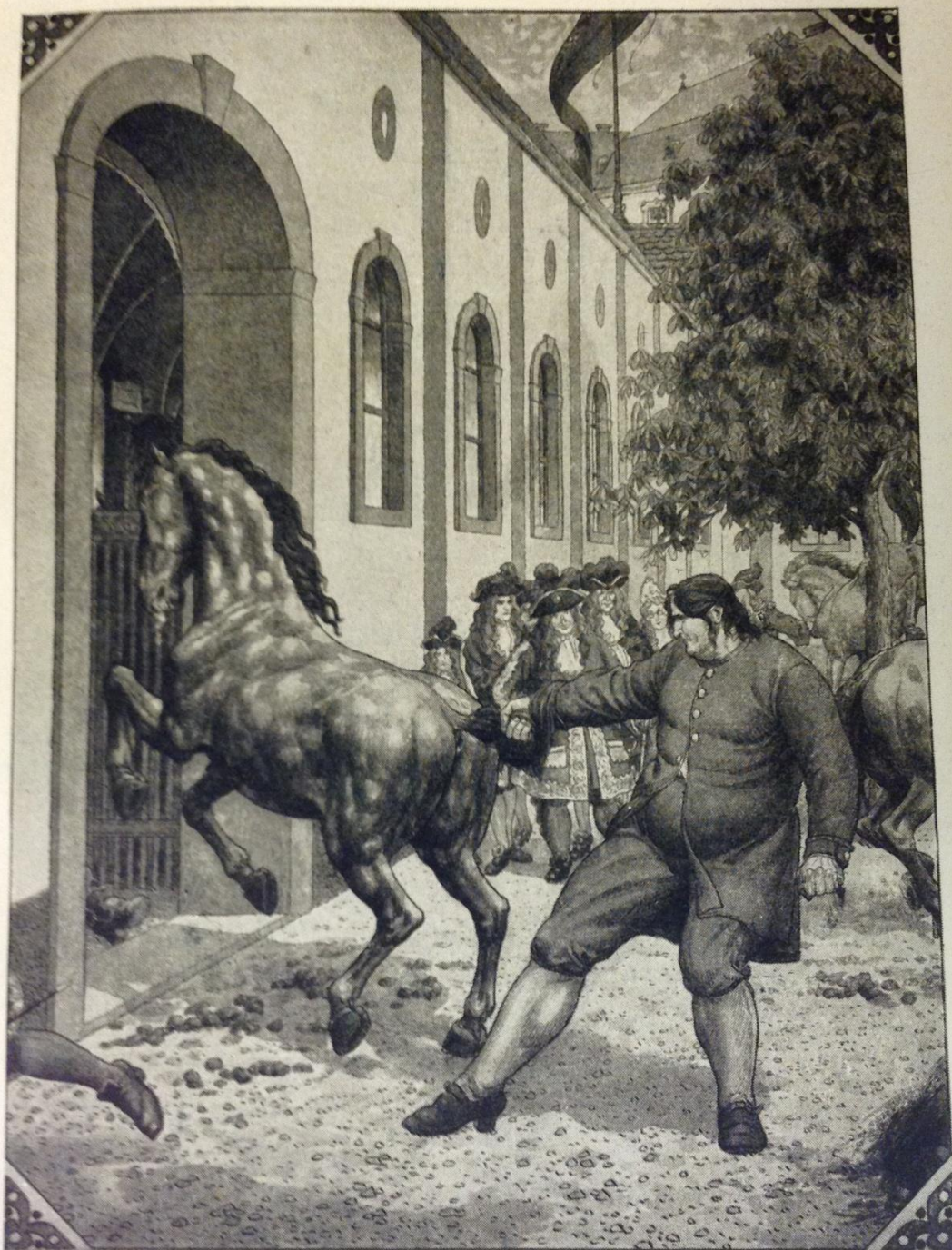
Krpan kuje in kuje, goni meh na vse kriplje.

Slika 6: Hinko Smrekar: *Krpan kuje mesarico* [1917].

... gre na cesarski vrt in poseka mlado, košato lipo iznad
kamnite mize.

Slika 7: Hinko Smrekar: *Krpan poseka cesaričino lipo* [1917].

Martin pak izvleče prvega in zadnjega, in vse druge čez prag.

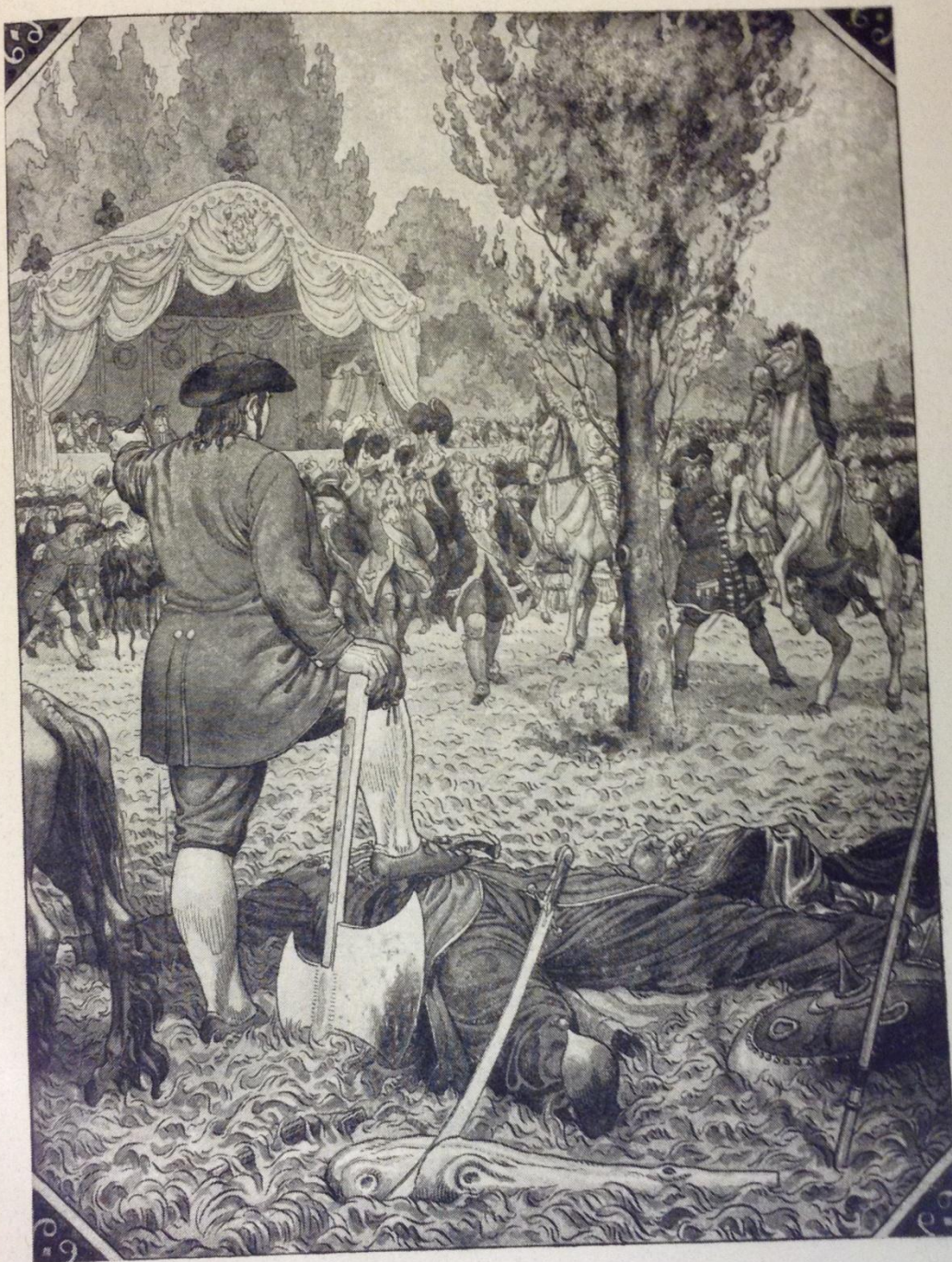
2

Slika 8: Hinko Smrekar: *Krpan poskuša cesarjeve konje* [1917].

Skušali so jahači in konjarji . . . pa kobilice ni nihče premaknil
z mesta.

Slika 9: Hinko Smrekar: *Krpanova kobilica meče konjarje* [1917].

To izreče, pa vzame počasi mesarico ter mu odseka glavo.

Slika 10: Hinko Smrekar: *Krpan odseka Brdavsu glavo* [1917].

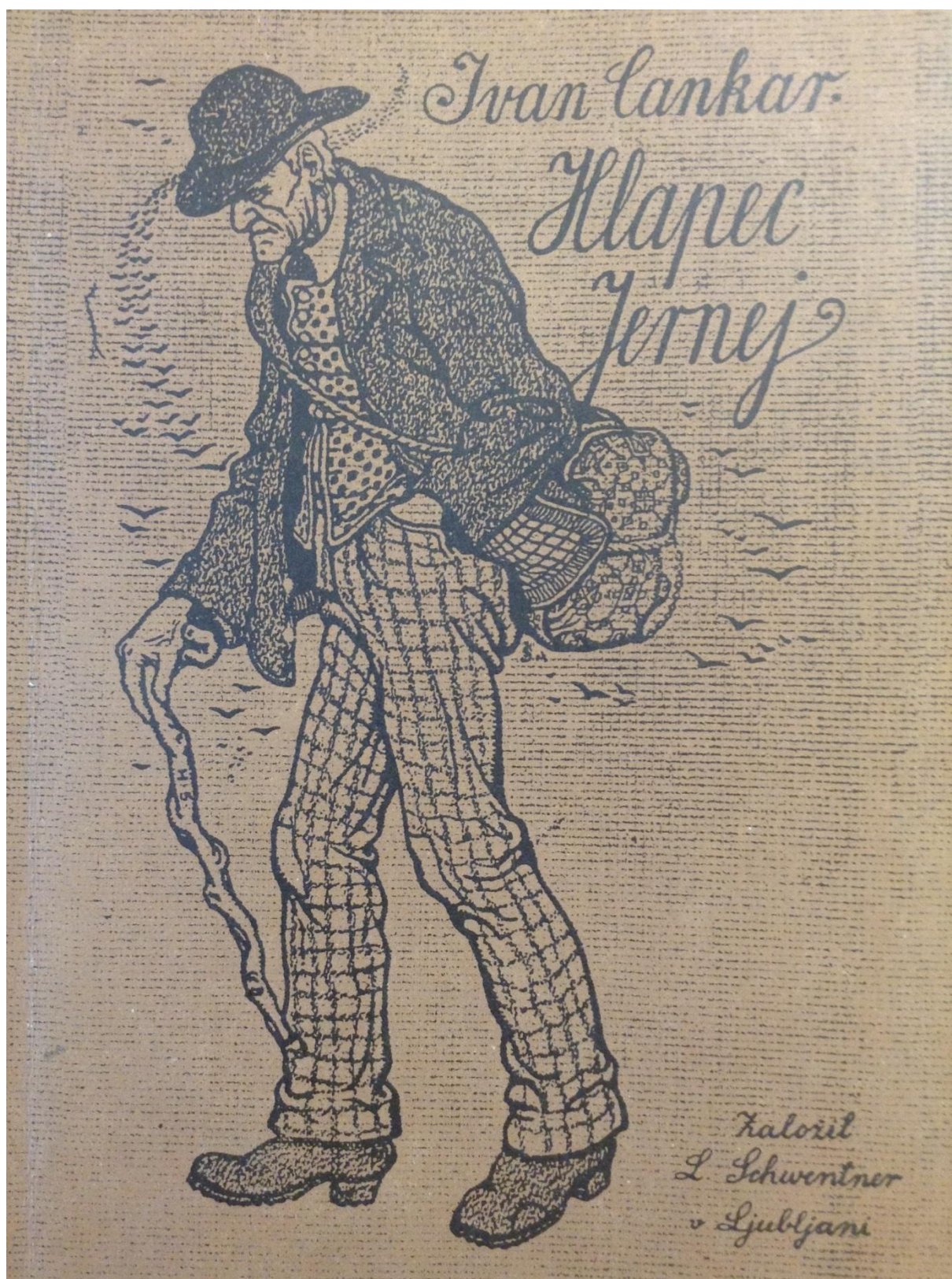
Cesarica je to izgovorila, pa je šla precej spet v svoje hrame.

Slika 11: Hinko Smrekar: *Krpan in cesarica* [1917].

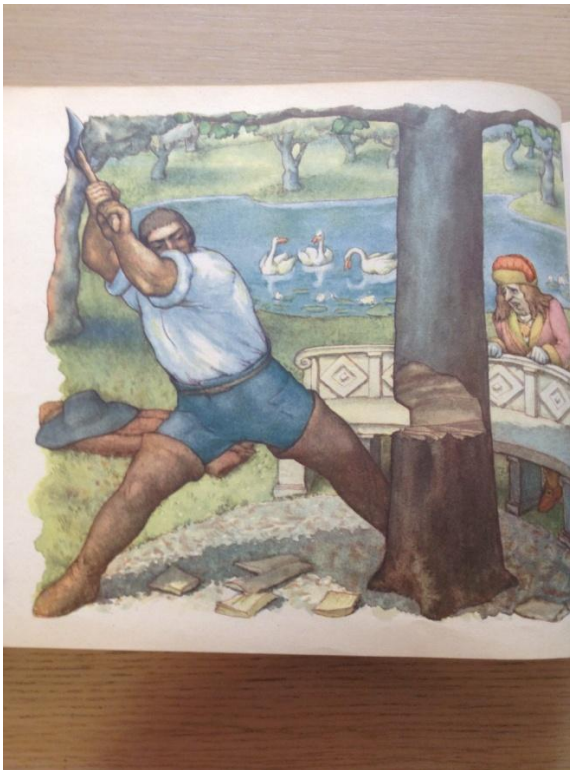
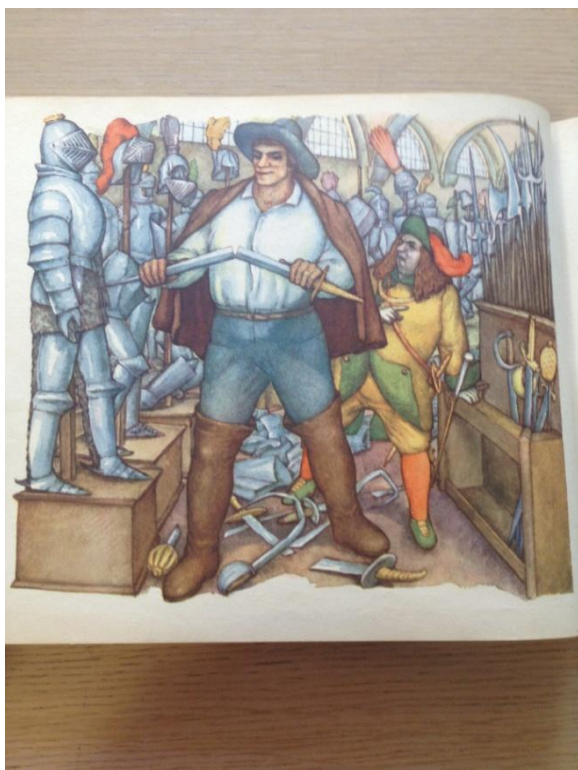

»Srečno hodi!« pravi cesar, minister Gregor pa nič.

Slika 12: Hinko Smrekar: *Krpan se poslavlja od cesarja* [1917].

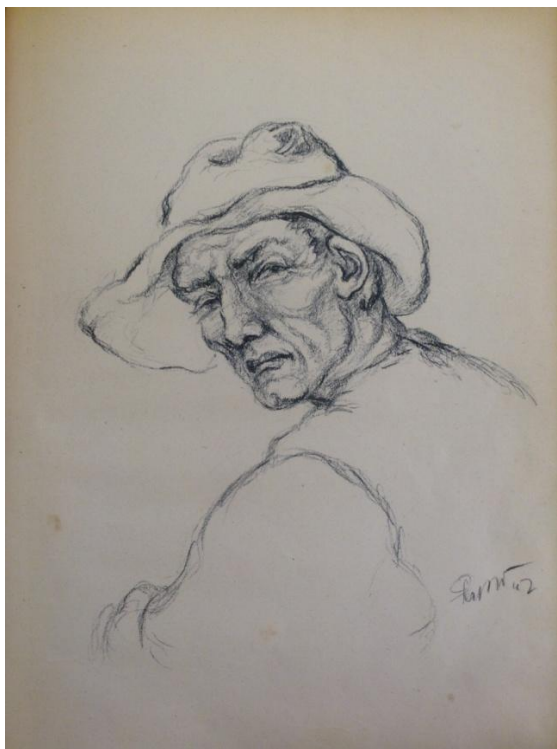
Slika 13: Hinko Smrekar, naslovnica Hlapca Jerneja [1907].

Slika 14: Tone Kralj: *Krpan v orožnici* [1958].

Slika 15: Tone Kralj: *Krpan seka cesaričino lipo* [1958].

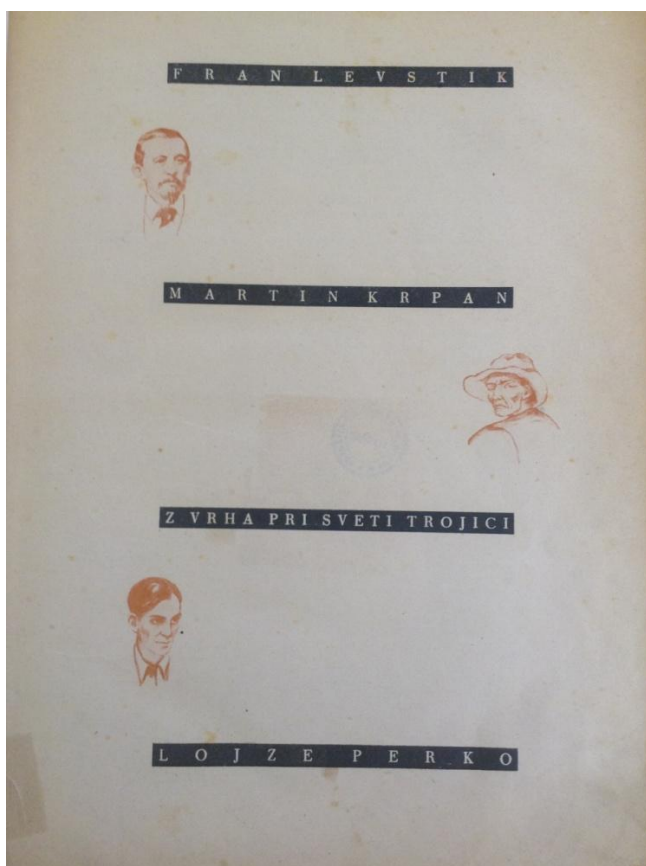
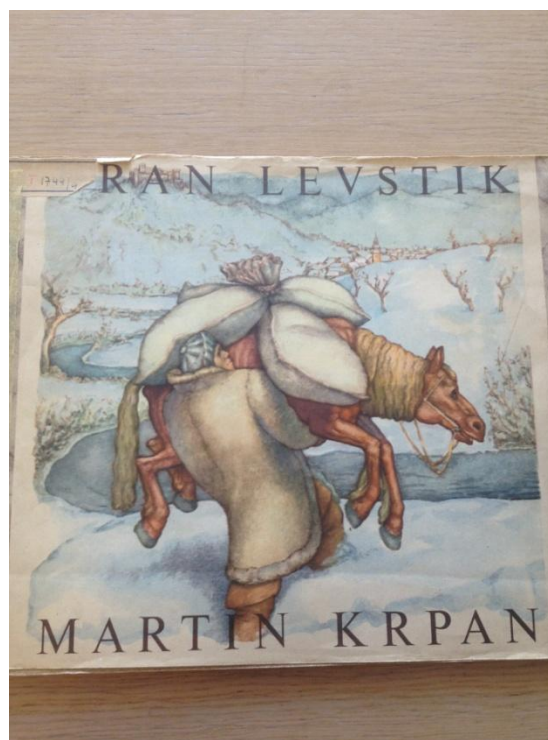
Slika 16: Tone Kralj: *Krpanov boj z Brdavsom* [1958].

Slika 17: Lojze Perko: *Martin Krpan* [1943].

Slika 18: Lojze Perko: *Brdavs* [1943].

Slika 19: Lojze Perko: *Brdavs se pripravlja na boj* [1943].

Slika 20: Hinko Smrekar:
naslovnica *Martina Krpana*
[1917].

Slika 21: Tone Kralj:
naslovnica *Martina Krpana*
[1958].

Slika 22: Lojze Perko:
naslovnica *Martina Krpana*,
[1943].

Seznam slikovnega gradiva

Slika 1: Hinko Smrekar: *Krpan sreča cesarja* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 4.

Slika 2: Hinko Smrekar: *Brdavs na Dunaju* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 5.

Slika 3: Hinko Smrekar: *Krpan se bije z mejači* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 8.

Slika 4: Hinko Smrekar: *Krpan se pripele na dvor* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 9.

Slika 5: Hinko Smrekar: *Krpan izbira orožje* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 12.

Slika 6: Hinko Smrekar: *Krpan kuje mesarico* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 13.

Slika 7: Hinko Smrekar: *Krpan poseka cesaričino lipo* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 16.

Slika 8: Hinko Smrekar: *Krpan poskuša cesarjeve konje* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 17.

Slika 9: Hinko Smrekar: *Krpanova kobilica meče konjarje* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 20.

Slika 10: Hinko Smrekar: *Krpan odseka Brdavsuo glavo* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 21.

Slika 11: Hinko Smrekar: *Krpan in cesarica* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 28.

Slika 12: Hinko Smrekar: *Krpan se poslavlja od cesarja* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917, 29.

Slika 13: Hinko Smrekar: naslovnica *Hlapca Jerneja* [1907]. Ivan Cankar. *Hlapec Jernej in njegova pravica*. Ljubljana: L. Schwentner, 1907.

Slika 14: Tone Kralj: *Krpan v orožnici* [1958]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Slika 15: Tone Kralj: *Krpan seka cesaričino lipo* [1917]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Slika 16: Tone Kralj: *Krpanov boj z Brdavsom* [1958]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Slika 17: Lojze Perko: *Martin Krpan* [1943]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Konzorcij, 1943.

Slika 18: Lojze Perko: *Brdavs*, [1943]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Konzorcij, 1943.

Slika 19: Lojze Perko: *Brdavs se pripravlja na boj* [1943]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Konzorcij, 1943.

Slika 20: Hinko Smrekar: naslovnica *Martina Krpana* [1958]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Nova založba, 1917.

Slika 21: Tone Kralj: naslovnica *Martina Krpana* [1958]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Slika 22: Lojze Perko: naslovnica *Martina Krpana* [1943]. Fran Levstik. *Martin Krpan z Vrha*, Ljubljana: Konzorcij, 1943.

Seznam prilog

Priloga 1: Izjava o avtorstvu

Priloga 2: Izjava kandidatke

Priloga 1

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 30. avgusta 2016

Amadea Kovič

Priloga 2

Izjava kandidatke

Spodaj podpisana Amadea Kovič izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in

dovoljujem / ne dovoljujem

objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis kandidata / kandidatke: